Sultan Journal of Theological Research
open access
3023-5820

SİAD
SJTR

SULTAN

İLAHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Vol.3 Sayı/Issue 1 Haziran/June 2025

Baş Editör
Dr. Öğretim Üyesi Metin AVCI

www.sultandergi.com
dergisultan@gmail.com

DİZİN

Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD), uluslararası hakemli bir dergidir.

Yaz – Haziran, Kış - Aralık Sayısı olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Ulusal ve Uluslararası saygın indexlerce en kısa zamanda taranmak hedeflenmektedir.

Dergide yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Çalışmalarınızı Academia.edu ve ResearchGate platformlarında paylaşmanızı öneriyoruz.

INDEX

Journal of Dorlion Academic Social Research Biannualy is an international and refereed journal.

It is published biannualy in Summer – June, Winter - December.

It is aimed to be indexed by national and international reputable indexes as soon as possible.

The authors are responsible for the opinions stated in the articles published in the journal

SULTAN İLAHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Altı Aylık Hakemli Kısa Makale, Araştırma ve İnceleme Dergisi
Vol./Cilt: 3, Issue/Sayı: 1, June/Haziran 2025, pp./ss. 17-44.

Din İstismarında Bir Sanat: 'Kussâs'lık*

An Art of Religious Exploitation: Storytelling

Hüseyin MARAZ[1]

Citation Information/Kaynakça Bilgisi
Maraz. Hüseyin. "Din İstismarında Bir Sanat: 'Kussâs'lık". *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 3/1 (Haziran 2025), 17-44. https://zenodo.org/10.5281/zenodo.15776961

CC BY-NC 4.0

Öz

Din istismarı, duyguların kontrol edilerek insan aklını makul olandan uzaklaştırma arzusudur. Bir dinin yoğun şekilde duygusallığa maruz kalması ise değerler alanının tahrifine yol açabilir. Bu nedenle din ile istismar, bir dinin ilke ve değerlerini dünyevî çıkarlar uğruna işlevsiz kılmanın gizil isteğidir. Kıssacılık ise olumsuz anlamıyla, bir çıkar elde etmek için kasıtlı olarak kafa karışıklığı yaratıp yalan bilgi yaymaktır. Kıssacıların dünyevî çıkarlar uğruna kitleleri coşkulu vaazlar, yüksek tonda nutuklar, yoğun duygusallık, aldatıcı emin oluş gibi geçişler üzerinden etki altına almaları muhakeme yoksunluğunun temel nedenlerinden biridir. Asılsız rivayetlere, abartılı hikâyelere, kurgusal söylemlere makul ölçülerle karşı koyamayış bir anlamda dinin mitosa dönüşmesidir. Böylece yanlış bilgi, doğru bilgiden daha yaygın ve canlı hale getirilebilir. Bir din kendisini kurgular üzerinden topluma telkin etmeye başladığında değerlerin yozlaşması ve dinin ilke ve değerlerinin işlevsizleşmesi kaçınılmazdır. Bu da bir kıssacının beklentisi ile dinin gerçek ideallerinin örtüşmemesi demektir. Gerçek dinin kendisini pazarlayıp ticarileşmesi mümkün olmadığından rant ve kazanç arzusuyla özdeş hale gelen bir dinî anlayış yok olmakla eşdeğer anlamdadır. Makalede vurgulanmak istenen de dinin kendisine hizmet etmesi için var olduğuna yönelik bir inancın yıkıcı etkisidir. Bu itibarla makalede, dinin istismar edilmesinde hikâyecilerin rolü deskriptif bir yöntemle ele alınacaktır. Makale meseleyi problematik boyutuyla ele aldığından tarihsel sürece ya da ayrıntılı kavram analizlerine yer vermeyecektir. Makale, geçmiş ile günümüz arasında karşılaştırmayı okuyucunun algısına bıraktığından zihnî analiz metnin içerisinden yansıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Din, İstismar, Aldatma Sanatı, Kussâs.

Öne Çıkanlar

- Din istismarı, duyguların kontrol edilerek insan aklını makul olandan uzaklaştırma arzusudur.

* Araştırma Makalesi / Research Article, Geliş Tarihi / Date Received: 07.02.2025, Kabul Tarihi / Date Accepted: 29.05.2025, Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2025.

[1] Doç. Dr., ESOGÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Kelam Anabilim Dalı, Eskişehir, TÜRKİYE.
E-Mail: huseyin.maraz@ogu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9751-7396.

- Kıssacılık, bir çıkar elde etmek için kasıtlı olarak kafa karışıklığı yaratıp yalan bilgi yaymaktır.
- Kıssacıların cehalete dayalı özgüvenleri bir toplumda takdir ve saygınlık görürse o toplumda şüphe, eleştiri ve itiraz yetisi sona ereceğinden ilim ve hikmet dolayısıyla her türden gelişim de son bulur.
- Gerçek dinin kendisini pazarlayıp ticarileşmesi mümkün olmadığından rant ve kazanç arzusuyla özdeş hale gelen bir dini anlayış yok ile eşdeğer anlamdadır.
- Kıssacıların çıkarları ile dinin idealleri eşdeğer görüldüğünde duygular kontrol edilemez, her türden aşırılık ve saldırganlık kendisine makulleştirilmiş bir zemin bulabilir.

Abstract

Religious abuse is the desire to control emotions and distract human reason from what is reasonable. The intense exposure of a religion to emotionality is the distortion of the sphere of values. Therefore, religious abuse is the desire to render the principles and values of a religion dysfunctional for the sake of worldly interests. In its negative sense, parable telling is the intentional creation of confusion and dissemination of false information in order to gain some benefit. One of the main reasons for the lack of reasoning is that parable-tellers, for the sake of worldly interests, influence the masses through enthusiastic sermons, high-tone speeches, intense emotionality, and deceptive assurance. The inability to counter unfounded rumors, exaggerated stories and fictional discourses with reasonable measures is the transformation of religion into myth. In this way, false information can be made more widespread and vibrant than true information. When a religion begins to inculcate itself into society through fictions, it is inevitable that values degenerate and the principles and values of religion become dysfunctional. This means that the expectations of a storyteller and the real ideals of religion do not coincide. Since it is not possible for true religion to market and commercialize itself, a religious understanding that becomes identical with the desire for rent and profit is tantamount to nothing. What the article wants to emphasize is the destructive effect of a belief that religion exists to serve itself. In this respect, the article will examine the role of storytellers in the abuse of religion in a descriptive way. Since the article deals with the problematic dimension of the issue, it will not include the historical process or detailed conceptual analysis. Since the article leaves the comparison between the past and the present to the reader's perception, the mental analysis will be reflected in the text.

Key Words: *Kalam, Religion, Exploitation, The Art of Deceit, Narrative.*

Highlights

- *Religious abuse is the desire to control emotions and distract human reason from what is reasonable.*
- *Parable-telling is the deliberate creation of confusion and dissemination of false information in order to gain some benefit.*
- *If the ignorance-based self-confidence of the storytellers is appreciated and respected in a society, the ability to doubt, criticize and object will cease in that society, and thus knowledge and wisdom and all kinds of development will cease.*
- *Since it is not possible for true religion to market and commercialize itself, a religious understanding that becomes identical with the desire for rent and profit is tantamount to nothing.*
- *When the interests of the storytellers and the ideals of religion are equated, emotions are uncontrollable and all kinds of extremism and aggression can find a rationalized ground.*

1. Giriş

"İz sürmek" kök anlamıyla 'söz ve anlatıları bir zincir halinde takip ederek yönetmeyi' ifade eden hikâye/kıssa, dinî literatürde, anlatı ve sözleri izleyerek bir durumu olduğu üzere aktarmak anlamına gelmektedir. Olup bitenin izini sürüp bunları olduğu gibi insanlara aktarmak ve bu sayede onların düşünmelerini sağlamak kıssa anlatımının temel hedefidir. Kıssa

anlatımı, bu açıdan salt söze takılıp fiil/amelin göz ardı edilmesi değildir.[2] Ulaşılmak istenen fayda doğrultusunda sözlerin ve anlamların dizilerek bir gerçeğe/faydaya işaret etmektir. Olumsuz anlamıyla kıssacılık ise asılsız rivayetler ya da kurgusal hikâyeler anlatarak çıkar elde etmek amacıyla kasıtlı olarak kafa karışıklığı yaratıp yalan bilgi yaymaktır. Kıssacılık; hakikate bağlılık, mantıklı ya da tutarlı olmak gibi bir gaye taşımadığından asıl amaç, din üzerinden yüksek tonda yaşanacak bir duygudaşlığın şahsî çıkarlara kaynaklık edilmesidir. Dolayısıyla muhatap alınan kitle ile aynı düşünmek veya onların düşünmesine imkân tanımak ya da ortak ideallerde buluşmak aslî hedef değildir. Burada nihai amaç, toplumun bilgi seviyesinin yükseltilmesi, sorunlara çözümler sunulması, yüksek ahlâkî bilincin aşılanması ya da iyileşme ve gelişmenin arzu edilmesi olmadığında bu sorunun sosyo-ahlakî açılımı din istismarıdır. Bir kişi ya da grubun şahsî hesap ve çıkarları uğruna hedefe ulaşmak için değerleri tahrif edip söylem ve eylemlerine dini alet etmesidir. Esasında (dinden geçinen) hikâyeci, dinin insanın maslahatını ilke edinen ideallerinden ziyade kendi zihninde kurguladığı hedeflere ulaşmak için buna uygun bir toplumu yaratmak isteyen kişidir. Dinin kendisine ve ideolojisine hizmet edecek biçimde sınırlandığı, politik-ideolojik projelere uygun örgütlenmelerin hâkim olduğu, ayrıcalıklı sınıfların oluştuğu, dinî söylemin gücün çıkarlarıyla örtüştüğü, eleştirinin kötü görülüp itaatin yüceltildiği, birlik ve bütünlüğü ihtiva eden etik değerlerin aksine ayrışmanın işe koşulduğu, diğerlerine hayali cennetlerin vaad edildiği bir toplum. Bunun için de dinin gerçekte ne olduğu toplumun geneli tarafından var olana alışarak unutulmalıdır. Böyle bir vasatta toplumların elinde (hakikî) dinin, istismarcı otoritelere karşı en güçlü protest bir hareket olması gerekirken tam aksine rant, hakimiyet ve statü için kontrol edici bir güce/alete dönüşmesi toplumsal sorunların asıl nedenidir. Şu halde bir dinin başına gelebilecek en tehditkâr sorunlardan biri, kendi heves ve arzularını dinin idealleriyle özdeş hale getirip buradan insanî, ahlâkî ve dinî değerleri tahrif edebilecek bir imkânın (istismar) hâkim unsur olmasıdır. Bu sebeple beşerî her kurum gibi din de korunması gereken bir kurumdur ve onu koruyacak olan insanın kendisidir. Kısacası din, ilahî olsa da insanla temas kurduğu andan itibaren dinî ya da politik istismara karşı güçlü bir direnç her daim muhtaçtır. Özellikle de kamu menfaatinin korunması için din bütünüyle korunmalıdır.

Makale, bu soruna teorik ve pratik boyutuyla odaklanarak gündeme almayı hedeflemektedir. Bu sebeple makalede kronolojik tarihsel bir süreç izlenmeyecektir. Olumlu ya da olumsuz yönleriyle tarihin farklı dönemlerinde ve koşullarında bu aldatıcı sanatın işlevinin ne olduğu makalenin ilgi alanı değildir. Şu durumda sınırlılık ve ana tema, kavramın her asırda ifade edebileceği problematik yöndür. Çünkü insanların inançları, dinî anlayışları ya da âdet ve örfleri mutlaka bir kökene dayanmalıdır. Bu açıdan yeryüzünde insanın varlıkla ya da olgularla

[2] İbn Manzûr, kavramın muhtelif anlamları için uzun uzun izahlarda bulunur. Kıssacıları geçmiş haberlerin izini takip eden kimselere benzetir. Fakat aktarılagelen sözlerden hedeflenen kastın göz ardı edilmesi durumunda toplumlar için bunun olumsuz etkilerinin olabileceğini vurgular. Çünkü söze (retorik) çok ehemmiyet verip fiil/ürün dikkate alınmaz ise bunun helak sebebi olacağına işaret eder. İsrailoğullarının tam da başına gelen budur. Eylemi terk edip yok olmaya yüz tuttuklarında hikâyeler anlatmaya yönelmişlerdi. Ayrıntılı izah için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-ᶜArab,* thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 5/3650-3651.

ilişkisinde orijinallik aramak doğrusu pek mümkün değildir. Ne var ki insanlar gerçeği taşıdığı gibi bâtılı da taşıyabilmekte bazen de sorunların kaynağını bir çözüm olarak görebilmektedir. Makale geçmişten seslense de din istismarının çağlara sirayet edebilme kapasitesi nedeniyle aynı zamanda günceldir. Makalede deskriptif bir yöntem takip edilecek, gerekli açıklama ve analizler verilerin etrafında kendisine yer bulacaktır. Metinde izleneceği üzere yer yer hikâyeler üzerinden bilgiler verilmesi bir çelişki gibi durmaktadır. Belki de örnek olarak sunulan hikâyelerin bir kısmının gerçekliği bile yoktur. Ancak geçmiş zaman içerisinde gerçekliği şüpheli olan bir olgunun bugün tecrübî bir yaşantı olmadığını iddia etmek makul değildir. Bu açıdan tematik bağıntı ve sunulan anekdotlar, zihnin günümüzle bağ kurabileceği bir geçişkenliğe imkân tanıyacaktır. Makale başlığında sanat ifadesinin kullanılması bunun bir edebî tür olduğu anlamına gelmemektedir. Sanat olarak ifade edilmesi, bu faaliyet icra edilirken gerekli olan fiilî, kavlî ve hatta kasdî tezahürlerin tiyatral bir formda gerçekleştiğini vurgulamaktır.

2. Din İstismârının Genel Çerçevesi

"Ağacın meyve vermesi"; "ürün verme"; "malın türleri ve çocuk" vs. kök anlamıyla 's-m-r' kelimesi, "bir üründen elde edilemesi amaçlanan şey ya da 'bir ürünün semeresi' denildiğinde "ondan doğması/türemesi beklenen şey" anlamındadır. Bu anlamıyla kullanmak, yararlanmak, fayda sağlamak, sömürmek vb. anlamlara gelmektedir.[3] Lügavî anlamıyla ilintili olarak istismar kavramı ise bir başkasının iyi niyet ve saf duygularını çıkar odaklı bir hedef için kullanmaktır. Şu halde istismâr, insanların güvenini, duygu, düşünce ve eğilimlerini kötüye kullanma anlamına gelen bir kavramdır.[4] İstismar için genelde hedef olarak seçilen duygulardır. Bunun için güven, sevgi, hürmet, sadakat, inanç gibi duygular farklı amaçlar için kullanılır.[5] Dolayısıyla duygu ve değerlerin karşılıklı etkileşimi her zaman makul ve sahih bir anlayış taşımaz. İstismar eden kişi ya da grup, kitle nazarında kendisine güven duyulan karizmatik bir otorite kabul edilir. İstismara maruz kalan kitle ise birçok açıdan zayıf olup istismarcıya yüksek bir saygı, sadakat ve güven hissi içerisindedir.[6] Burada ortak duygu ve kanaatlerin iki farklı amaç için bir araya gelmesi istismar olgusunu meydana getirmektedir. Taraflardan biri, diğerini kendisinin bir ürünü (istismar) olarak görmelidir. Din istismarı ise dini suistimal etme, çıkarlar için dini kullanma, dini bir sömürü aracına dönüştürme, dinin maksat ve ideallerine aykırı olacak şekilde anlamlandırma, maddî ve manevî menfaat elde etmek için inanç ve duyguları yönetme, dine ait hakikatleri bâtıl ile örüntüleyip dinî hassasiyeti kullanarak bunu kazanca/menfaate dönüştürme vb. anlamlara gelir.[7] Buna göre bir şeyin istismar edilmesi, o şeyi kullanarak veya alet ederek öylece görülmeyen, gizil bir amacı gerçekleştirme isteğidir. Diğer bir ifadeyle

---

3 Kelimenin ayrıntılı açıklaması için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 1/503-504.

4 Vecdi Bilgin, "İstismar ve Din İstismarı Üzerine Genel Bir Çerçeve", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 162.

5 Bilgin, " İstismar ve Din İstismarı Üzerine Genel Bir Çerçeve", 163.

6 Semra Çinemre, "Yaygın Din Eğitiminin Toplumu Din İstismarı Konusunda Aydınlatmaya Katkısı: Cuma Hutbeleri Üzerinden Bir İnceleme", *ilted: ilahiyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyat researches* 56 (Aralık 2021/2), 333.

7 Ejder Okumuş, "Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık", *İslâmiyât* 5/4 (Ankara, 2002), 197-198; Hüseyin Certel, "Din İstismarı Üzerine", *İslâmi Araştırmalar* 22/1 (2011), 1-2.

istismara konu olan dini, ontolojik gayesinden saptırıp başka bir hedefe ulaşmak için farklı şekilde tasarlamaktır.[8] Bu sebeple dinî değerleri ve esasları tahrif etmeden istismar etmek mümkün değildir. Kaldı ki tarih boyunca dinî kendi çıkarlarına alet etmeye çalışan her fikir, birey ya da grup aynı zamanda dinî ilkeleri tahrif de etmiştir.[9] Çünkü din, bir şeye (ilah) inanmamızı isterken; para (rant ve statü) başkalarının inandığı şeye inanmamızı ister.[10] Bu olgu, dinin gerçek anlamının ve işlevinin çıkar odaklı hedefler uğruna bozularak ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden üretilmesi(s-m-r)dir.

Dinin istismara konu edilmesinin altında yatan temel faktörlerden biri ve hatta en önemlisi dinin meşrulaştırma gücüne sahip olmasıdır. Çünkü din, hem değer üretebilmekte hem de diğer diğerlerin kabulünde meşrulaştırıcı bir işlev görebilmektedir. Bu nedenle bir kimse dindar olmasa da dinin baskın olduğu bir kültürde kendi düşünce ve davranışlarına meşrûiyet kazandırma isteğiyle dini istismar edebilmektedir. Zira şahsî anlayışının ve kabullerinin meşru/hak olduğuna inanan bir şahıs/grup, başkalarının da bunları meşru görmesini arzu edebilir. Dinin kontrol edici etkisini fark eden biri olarak kendisini dinî otorite pozisyonuna yerleştirebilir. Şu halde istismar, genellikle bir şahsın/grubun kendi inançlarından aşırı derecede emin olup başka bir olasılığın geçerliliğini asla düşünmediği durumlarda ortaya çıkar. Bir şahıs ya da grubun, dinin idealleriyle örtüşmeyen (özel) inanç ve davranışlarını, dinin kontrol edici gücünden yararlanarak meşrulaştırmaya çalışması istismarın nedenini oluşturur. Siyasî, sosyal ve ekonomik boyutuyla bir şahıs ya da grubun merkezinde çıkar ve beklentileri gerçekleştirme arzusu da ulaşılmak istenen asıl hedeftir.[11] Oysa dinî, ilmî, siyasi, iktisâdî ve ictimâî etkisiyle bir dinin başına gelebilecek en menfi durumlardan biri olan istismar her çağın dindarlarının sorunudur. Bu sorun, kendilerine çokça değer atfedilen şahısların insanların inançlarını onlara karşı kullanıp üzerlerinde sorgusuz itaate dayalı bir güç oluşturmalarıdır. Kendisini otorite ya da dinî bir önder konumunda gören biri, karşısındaki topluluğun kendilerini (ilmen-fikren) güçsüz hissettiğini zamanla fark eder. Onların farklı bir seçeneği olmadığını fark ettiğinde ve mutlak itaat edileceğini anladığında da kendisine tanınan otoriteyi kötüye kullanabilir. Bireyleri yönetmek ve manipüle etmek için bilgi kirliliği yayarak dinî ilkeleri çarpıtabilir. Bireyin iç dünyasında değersizlik, korku, utanç, kendinden şüphe etme, suçluluk duygusu vs. travmalar yaratarak duyguları manipüle eder. Böylece inanç üzerinden (emek sarfetmeden) güç, statü, kontrol ve servet elde etmeyi arzular. Çünkü din üzerinden menfaat devşirmek en kolay, popüler ve maliyetsiz bir yoldur. Cehalet arttıkça büyür ve gelişir. Bu durum, bir dinin özüne, ilke ve ideallerine aykırı bir zihniyetin dinin kendisi gibi algılanmasına yol açabilecek bir tehdittir. Zira istismâr edilen din, hakikatin yerine ikame edilmeye çalışılan kasıtlı bir kötülüktür. İstismâr da güveni aşındırır, iş birliğini yok eder, fitne

---

8 Ali Akdoğan, "İslam'ın Evrenselliği ve İstismar Meselesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 20 (2004) 124. 121-133; Burada nebevî model üzerinden ahlakî meziyetlerin analizi için bk. Yakup Hafızoğlu, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Nübüvvet ve İspatında Erdemin Önemi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (Haziran 2023), 143-170.

9 Ali Osman Ateş, "Din Tahrîfi ve İstismarı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Ocak-Haziran 2004), 3.

10 Dursun Ali Yaz, *Raranın Yazılmamış Tarihi-Antik Çağdan Geleceğe Para* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024), 86-87.

11 Certel, "Din İstismarı Üzerine", 3.

ve bölünmeyi körükler, ahlâkî çürümeyi hızlandırır, kutsalları tahrif eder, dinî inancı itibarsızlaştırır, insanları faydasız ve önemsiz şeylerle oyalar, din, söze/vaaza indirgenir böylece insanî ilişkilerde gösterilmez ve bir dini gerçek işevinden uzaklaştırır.

Dinî söylemi (vaaz) tahrif eden faktörlerden biri olarak da istismâr, başka bir iş/mesleği icra etmede başarısız/yetersiz olan kimselerin tutunduğu bir meslektir. Çünkü bu, kolay yoldan kazanç sağlamanın ve toplumda seçkin bir statü elde etmenin yolu olarak görülür. Bunun için birkaç ayet ve hadisin ezberlenmesi, aldatıcı, gösterişli ve abartılı geniş bir elbisenin giyilmesi, sık, uzun bir sakal ile başta özel bir sarık yeterlidir.[12] Akabinde dinleyenlere duygu yoğunluğu içerisinde seslenmek, gizemli ve özel bilgilere sahip olduğuna kitleleri inandırmak, bazen konuşurken ağlamak ve duyguları coşturan sözlerle onları ağlatmak ve sohbet bittikten sonra (halkın) Firdevs cennetinde kendileri için yüksek bir sarayın inşa edildiği inancıyla Allah'ın razı olduğu güvenilir bir kul olduğu imajının halkta oluşmasını sağlamaktır. Sermaye, zengin sınıf ve yönetici erkin de seçilmiş özel hikâyeciye kendileri gibi lüks ve bolluk içerisinde yaşaması için cömertçe ihsanda bulunmasıdır.[13] Böylece bir tür ruhbanlık modeliyle tezahür eden dinî otorite için kamu kaynaklarını özgürce kullanabilme fırsatı da doğmuş olur. Bu açıdan istismarcı, dini sadece kendi inancında ve seslendiği kürsüde görmek ister. O, her değeri kendisine mal etme arzusu içerisindedir. Adeta din, onun inancı, ideolojisi ve karakteriyle uyum içerisindedir. Fakat gerçekte sadece dine değil; tarihe, kültüre, ahlâka ve insana da saygısı yoktur. Çünkü insan onurunu çiğner, dinî duyguları kullanır, inanç hürriyetine değer vermez, kültürü yozlaştırır, ideoloji dayatır, kamu yararını düşünmez, cehaleti yaygınlaştırır, gerçekleri manipüle eder, aklı ve bilinci köreltir ve sosyal bozulmaya yol açar. Üstelik kendi arzu, heves, düşünce ve algısını dinleştirdiğinden hakikatte Allah'ı/dini yeryüzünde müdahalesiz kılmanın gizil bir arzusunu taşır. Zira hiçbir istismarcı, çevresindeki insanların seçimler yaparken ilahî rehberliği ya da aklı kullanmalarını istemez. Bu durum, Allah ile insan arasında doğrudan bir ilişkinin değil de din adamı üzerinden bir ilişkinin kurulduğunu dolayısıyla yasa koyucu/otorite olarak rollerin değiştiğini gösterir. Bu aşamada bir hikâyecinin sesi ile ilahî ses/söz adeta özdeş hale gelmiştir. Böyle biri, bir görüşe karar verdikten sonra bunları yeniden değerlendirmeyi reddeden ve diğer insanlar inançlarını gözden geçirmeye çağırdığında yeniden değerlendirmeye inatla karşı çıkan ve tutunduğu inançların reddedilmesini gerektirecek kanıtlarla karşılaştığında sabit görüşüne bağlı kalan kişidir. Lynch, bu kimseleri inatçı inanan olarak niteler. İnatçı inanan, bâtıl inançlarından ve görüşlerinden vazgeçirilemez biridir; makul iknalara karşı daima tavizsiz ve dirençlidir.[14] Şu halde dini, mitsel/kurgusal hikâyelere indirgeyerek istismar edenler, gerçekte dinden bahseden kimseler değildir; bâtıl, yalan, aldatıcı ve hakikat dışı inançlarını açıkça itiraf eden kimselerdir. Çünkü istismarcı, insanların inanmaktan başka çaresi olmadığını anladığında her zaman hakikate bağlı kalmaya ve doğruları söylemeye ihtiyaç duymaz. Ve "her yalan, kutsal bir örtüyle kaplanır" anlayışından hareketle

[12] Ali el-Verdî, *Vü'âzü's-Selâtîn* (London: Dâru Kufaan, 1995), 47.

[13] Verdî, *Vü'âzü's-Selâtîn*, 47.

[14] Kevin Lynch, "Self-Deception and Stubborn Belief", *Pre-print of paper published in Erkenntnis* 17/1 (2014) 63-75.

dindar insanları ikna etmek için zorlanmaz.[15] Böylece bir taraftan dinin gerçekle (hayat) bağının kopmasına neden olurken diğer taraftan dinin yanlış tanıtımına ve din ile hiç ilgisi olmayan fikirlerin yayılmasına yol açar. Ayrıca istismarcı, kendisinden (kasıtlı cehalet) ve kendisine yönelik herhangi bir yaptırımın varlığından emîn olduğu zaman söz ve fiillerini sorgulamadan meşrulaştırabilir. Bu sebeple Kindî (ö. 252/866 [?]), din üzerinden çıkar elde etmek isteyen kimseleri; "hayvanî nefislerini kuşatan kirli önyargılarıyla düşünce ufuklarını körelten ve hakikati göremeyen saldırgan ve zalim din istismarcıları haksız yere işgal ettikleri makamları koruma uğruna kendilerinden çok uzak olan erdemli insanları küçümserler. Onların gayeleri, başları tutmak, makam ve mevkileri gasp etmek ve din tüccarlığı yapmaktır. Gerçekte onlar dinden yoksundurlar; zira bir şeyin ticaretini yapan onu satar, sattığı ise artık kendisinin değildir. Bu nedenle dini satanlar ve din üzerinden sömürü düzeni kuranlar bir dine sahip olamazlar"[16] tespitiyle ifşa etmeye çalışmıştır. Şu halde hakikat rengine büründürülerek sunulan her türden batıl, ilahî dinin kendisi değildir tam aksine bir dinin hedeflediği makâsıdın ihlal edilmesi anlamına gelir. Kindî'nin tespitiyle din tacirlerinin sattıkları dine talip olanların ellerine dinden yoksun olmaktan ve gerek dışılıktan başka bir şey geçmeyecektir. Diğer taraftan hakikatle fikrî ve fiilî bir bağıntı taşımayan kurgusal olguların değerlere kaynaklık etmesi mümkün de değildir. Dolayısıyla istismar, dinin ilke, değer ve yasalarının birey ve toplum hayatında beklenen işlevi/yarar gerçekleştirmesine mani bir sorundur. Haddizatında din, bir diğerini avutmak, kontrol edip oradan menfaat devşirmek için var olmuş bir sistem değildir. Ayrıca yalnızca birilerinin güç kazanması için hizmet edilen bir yapı da değildir. Sadece insanın menfaati, refahı ve iyi olması için vardır. Kaldı ki bir insanın diğerleriyle din üzerinden ilişki kurması itaat etmelerini garantilemek için de olmamalıdır. İnanç ilişkisi; karşılıklı anlayış, birlikte çalışma, düşünme, karar verme, paylaşım, gelişme ve değer üretmekle ilgilidir.

Şu halde din istismarının en yaygın nedenlerinden biri, din adamlarını/anlatıcılarını her türden hatadan korunmuşçasına yüceltmek, kutsanmak ve sorgusuz doğrulamaktır. Hâlbuki abartılı bir şekilde yüceltilen din adamlarının (hikâyeci) diğer insanlardan hiçbir farkı yoktur. Hata yaparlar, günah işlerler, yanılırlar, haklı ya da haksız çıkabilirler. Üstelik her abartı ve aşırılık, bencilliği, seçkinciliği ve sınıfçılığı kendiliğinden var eder. Bu nedenle İslam'da din âlimi vardır ancak ruhbanlık tarzında bir din adamlığı olmamalıdır. Çünkü ilki, fikirleri eleştiriye açık olduğundan bilgi ve uzmanlığa dayalı entelektüel bir rekabeti gerektirirken; diğeri tekliği baskılayan, rakibi dışlayan, ayrıcalık talep eden, istismara açık, bilgi ve uzmanlığa ihtiyaç da duymayan bir anlayıştır. Bir inanç sisteminde din adamlığı olduğu sürece tanrı ile insanlar arasında aracıların ve maddî kazanç için organize bir sömürünün olması ise kaçınılmazdır.

---

15 Yaz, *Raranın Yazılmamış Tarihi-Antik Çağdan Geleceğe Para,* 127.

16 Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî, *Resâilu'l-Kindi'l-Felsefiyye*, thk. Muhammed Abdulhâdî Ebû Rîde (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1950), 50.

3. İstismâr Sorununun Fâili Olarak Kussâs

Kussâs yani hikâyeciler, mescit ve yollarda halkın etrafında toplandığı, resmî bir sıfatı olmaksızın insanlara bazen hadislerle veya asılsız rivayetlerle vaaz eden bazen de kıssa ve hikâyelerle onları avutan/teselli eden grupların adıdır. Onların konuşmalarını din üzerinden gerçekleştirmeleri, bu kimseleri dinî bir içerik taşımaksızın komik ve nükteli hikâyeler anlatan kıssacılardan ayıran temel unsurdur.[17] Kıssa anlatımı esasında İslam'da kadîm bir gelenektir.[18] Ömer b. Hattab'ın, ısrarı üzerine Temîm ed-Dâri'ye veya bir rivayette Ubeyd b. Amîr'e insanlara kıssa anlatmaları hususunda izin verdiğinden söz edilir.[19] Muâviye zamanında da salihlerden belirli bir topluluğun insanlara vaaz etmesi için görevlendirildiği aktarılır. Bu tür hikâye anlatımının makul bir amaç doğrultusunda icra edildiği aşikârdır. Burada politik desteğin varlığı ve din âlimlerinin buna razı olmaları, din temalı hikâyeler aracılığıyla inancın takviye edilmek istendiğini göstermektedir.[20] Ancak kıssacılığın başlangıcı olarak Muâviye zamanına işaret edilmesi, politik bir gaye üzere bu kapının açıldığını da akla getirmektedir. Nitekim Suyûtî (ö. 911/1505), Hz. Peygamber'in ve diğer iki halifenin (başka bir rivayette Hz. Osman'ı da ekler) hikâyeler anlatmadığı, bu uygulamanın Muâviye zamanında türediği bilgisini paylaşır.[21] Fakat başka bir yerde Hz. Ali'nin Basra mescidinden kıssacıları çıkardığını ve 'mescidde hikâye anlatılmaz' diyerek tepki gösterdiğini aktarır.[22] Anlaşılan o ki kıssa anlatımı, kamu yararı doğrultusunda icra edildiği takdirde bir sorun olarak görülmemiştir. Fakat dini tahrif edip inananların dinî hassasiyetinden menfaat devşirme faaliyetine dönüştüğünde yasaklar bereberinde gelmiştir. Sabbâğ da Makrîzî'den iktibasla kıssacıları, âmme/şahsî hikâyeciler ve havâs/resmî hikâyeciler olmak üzere ikiye ayırır. İlki herhangi bir resmî görevi olmayan kimseler iken diğeri devlet tarafından görevli memurdur. O, resmî olmayan bir sıfatla bu işin icrâsının ve bu kimselerin konuşmalarını dinlemenin mekruh olduğuna işaret eder.[23] İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Telbîsü İblîs*'te bu yönde bir anekdot paylaşır. Eski zamanlarda vaizler, âlimler ve hukukçulardı. Ömer b. Abdülaziz bu nedenle kıssa meclislerine katılırdı. Daha sonra bu sanat iyice geriledi ve cahil halk (liyâkatsiz) kıssacılara maruz kaldı. Ömer b. Abdülaziz de bu

---

17 Adam Metz, *el-Hadâratü'l-İslâmiyye fi'l-Karnir-Rabî'il-Hicrî,* çev. Muhammed Abdülhâdi Ebû Rîde (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 2/147; Muhammed b. Lütfî es-Sabbağ, *Târihü'l-Kussâs ve Eserühüm fi'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Ra'yü'l-Ulemâi fîhim* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, h. 1404), 38-39; Suyutî İbn Mace ve farklı rivayet kanallarıyla Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Ömer dönemlerinde kıssacıların olmadığına dair bir rivayet de paylaşır. Bilgi için bk. Celâluddîn es-Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyyi, 1984), 222.

18 İbnü'l-Cevzî kıssacıyı, geçmiş haberleri anlatan kimse olarak tarif eder. Bk. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyyi, 1983), 50.

19 Suyutî bu iznin sınırlı, koşullu ve süreli olduğu konusunda rivayetler paylaşır. Rivayetlerin farklı şekillerini izlemek için bk. Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 239-240, 272; Ayrıca Suyûtî, İbn Ebî Şeybe ve el-Mervezî, İbn Ömer'den rivayet ettiler ki o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber zamanında, ne Ebû Bekir ne Ömer ne de Osman zamanında hiçbir kıssa anlatıldı. Bilakis fitne zamanlarında kıssa anlatılırdı", rivayetini aktarır. Bu rivayet, kıssacılığın sosyal bozulmanın hâkim olduğu toplumlarda algı yönetimi için revaç bulan bir anlayış olduğunu göstermektedir. Bk. Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 245.

20 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 175-177, 193-194; Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî,* 2/147; Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 223.

21 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 224-225, 245, 263;

22 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 263.

23 Farklı tasnifler için de bk. Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs*, 37.

meclisleri terk etti, fakat halk ve kadınlar onlara iyice bağlandı. Artık ilimle meşgul olunmuyor, bunun yerine hikâyelere ve cahil halkı memnun eden şeylere yöneliyorlardı. Bu sanatta bidatler çeşit çeşitti.[24] Bir bakıma kıssa anlatımının halkın fikrî ve fiilî yönde iyileştirme/geliştirme gayesinden salt duygu yönüne hitap eden bir hadiseye dönüşmesi hedeflenen fayda ve zararın yönünü de tersyüz etmiştir. Böylece halk, madden ve manen yoksunlaşmaya maruz kalırken kıssacılık yaygınlaşarak ilmin yerini almış ve çıkar amaçlı heveslerin kaynağına dönüşmüştür. Ayrıca hikâye anlatımının genellikle fitne ve toplumsal sorunların arttığı dönemlerde yaygınlaşması[25] hakikat ölçütlerinden uzaklaşıldığının göstergesidir. Özellikle ülkelerin kriz ya da çöküş dönemlerinde bu türden sahtekâr, ikiyüzlü ve dalkavuk fırsatçıların ortaya çıkması sık görülen bir durumdur. Toplumları felâkete götüren kötülüklerin bu gibi zamanlarda artması da, yanlış ve bâtıl inançların örgütlü hale gelmesi böylece akıl, ahlâk ve vicdanın yozlaşması nedeniyledir. Bu sebeple Irâkî (ö. 806/1404), genel bir kaide olarak, yönetici kesimin, gerçek âlimler tarafından ehil oldukları teyit edilinceye kadar hikâyecilerin halka hitap etmelerine engel olmaları gerektiğini söyler.[26]

Kıssa anlatımı belirtildiği üzere etkili söze binaen ibret alma, düşünme ve iyileşme motivi olarak dinî yöntemle çelişen bir vakıa değildir. İbnü'l-Cevzî, kıssanın etkili bir silah olduğunu, insanlar doğru ve iyi bir şekilde kullandığında hayır ve yarar sağlayacağını ifade eder. Çünkü insanlar doğaları gereği güzel hikâyeler dinlemekten mutlu olurlar ve bununla rahatlık hissederler. Ayrıca inanca hizmet etme amacıyla kıssalar yararlı ve etkili bir silahtır. O, buna dair "kıssa, Allah'ın ordularından bir ordudur." deyişini paylaşır.[27] Kur'an-ı Kerim'in muhtevasının büyük bir bölümünü de kıssalar teşkil etmektedir. Kur'an; *"Biz sana bu Kur'an'ı vahyetmekle (eskilere dair) haberleri sana en güzel şekilde anlatıyoruz. Elbette sen bundan önce habersizlerdendin"*[28] ayetiyle en doğru ve güzel bir şekilde söylemi/diyaloğu edebî bir yöntem olarak vaz etmektedir. Burada kıssalar üzerinden dinin telkin edilmesinin ilmî bir teknik olduğu, birtakım ölçütler üzerinden icrasının gerçekleşmesi gerektiği vurgulanır. Nitekim Kur'an'daki hikâyeler genellikle tefekküre teşvik edecek bir şekilde sunulur. Kur'an, hikâyeler ve ilettikleri ahlâkî dersler üzerine derinlemesine düşünmeye davet eder. Bu da kişisel ve ruhsal gelişim için oldukça önemlidir.[29] Bu nedenle Suyûtî insanlara kıssa anlatılması gerekiyor ise bu işin ilmin

---

[24] Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbisü'l-İblis* (İskenderiye: Dârü İbn Haldun, ts.), 123; Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 53; Suyutî, kıssacılığın türedi bir vakıa olduğunu ve halkın hikâyeciği Havâric'in (Harûriyye) içerisinden çıkardığını zikreder. Bk. Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 249, 271.

[25] Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 245.

[26] Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkî, *el-Bâ'is ʿale'l-Halâs min Havâdisi'l-Kussâs,* thk. Muhammed Lütfi es-Sabbâğ (Beyrut: Dâru'l-Verrâk, 2001), 108.

[27] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 48-49.

[28] el-Yunus 12/3.

[29] Kur'an'ın Allah'ı ve dünyayı tanımlamak için çeşitli metaforlar kullandığı, mesajı güçlendiren ve okuyucunun hayal gücünü harekete geçiren canlı imgeler yarattığı malumdur. Kur'an'daki hikâyelerin birbirine bağlı doğası, hikâye anlatma tekniğinin kritik yönüdür. Kur'an'daki hikâyelerin tek başına anlatılar olarak değil, daha büyük bir mesaj ve anlam yaratmak için birbirinin üzerine inşa edilen bağıntılı anlatılar olarak sunulduğu anlamına gelir. Metin boyunca bir tutarlılık ve birlik duygusu yaratarak temel temaları ve mesajları güçlendirir. Bk. Zaib Malik, "Story Telling Technique of The Noble Quran And Its Effect on The Human Mind", *Jaheen e-Tahqeeq* 4/3 (2021), 776.

inceliklerini iyi bilen mahir bir âlim, hadisin sahihi ile zayıfını ayırabilecek düzeyde bilgin, geçmiş milletlerin tarihini bilen, dinde tefakkuh sahibi, zühd ehli, lügat ve Arapça'da ehil, insanların mallarına göz dikmeyen, liyâkat sahibi takvalı birinin olması gerektiğini söyler.[30]

İbnü'l-Cevzî, kıssanın ismen yerilmediğini zira Kur'an'ın da kıssalar anlattığını, yerilen kıssanın fayda sağlayacak bir ilim olmaksızın sözün hikâyelerle uzatılması böylece söze pek çok asılsız rivayetin karıştırılması olduğunu ifade eder.[31] Dolayısıyla kıssalar, kendi başlarına yerilen anlatılar değildir. Ancak içinde birçok abartı, bâtıl, yalan ve dinî hakikatlere karşı bir cüretkârlık barındırdığında kınanmıştır. Kaldı ki Câhiz (ö. 255/869), kıssascılardan bazılarının tefsir ilminde meşhur olduğundan söz eder. Musa b. Seyyâr el-Esvârî ve Amr b. Fâid (Ebû Ali el-Esvârî) vb. bunlar arasındadır. Bu şahıslardan Musa b. Seyyâr el-Esvârî'nin ders meclisinde farklı etnik yapıda insanların toplandığını, Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiği için her gruba kendi dillerinde ayetleri tefsir ettiğini zikreder.[32] Buradan, dinî içerikli haberleri aktaran vâiz ve kıssacıların dinî bir gaye üzere hareket ettikleri ve halkın kültürel seviyesini yükseltme arzusu içerisinde oldukları sürece din uleması tarafından herhangi bir tenkide maruz kalmadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü kıssacıların ayırıcı vasfı, insanların seviyelerine inerek uygun bir dille hitap etmede mahir olmalarıdır. Halka zühd ve takva ruhunu aşılamada bu fonksiyonlarıyla önemli görevler de üstlenmişlerdir. Dolayısıyla böyle bir görev, ahkâm ile meşgul olan hukuk âlimlerinin ilgileneceği bir faaliyet değildir. Bu bakımdan kıssacıların zühde çağrıları doğru ve yerinde bir faaliyet olarak kabul edilmiştir. Şu halde kıssacılardan herhangi biri, bu tür makul bir anlayış içerisinde olduğu sürece baskıya maruz kalıp faaliyetlerinden engellenmemiş ve dinî hayatın içerisinde tamamlayıcı bir unsur olarak görülmüştür.[33] Hatta kıssa anlatımı, dinî bir motivasyon kaynağı olması yanında sosyal hayatı ilgilendiren bazı durumlarda tercih edilen bir yöntem de olmuştur. Özellikle savaş arenasında kıssacıların rolleri dikkate değerdir. Metz, onların savaşa katılan insanları motive ettiklerini, savaşçıları coşturarak cesaretlendirdiklerini ve böyle bir uygulamanın cahiliyeden itibaren yürürlükte olduğunu aktarır.[34]

Ulemanın ve umerânın takdir ve hoşgörüsüne muhatap olurken sonraki dönemlerde kitle duygusunu manipüle eden kıssacıların, dini kendi çıkarları doğrultusunda istismâra yönelmeleri bu bakış açısında değişikliğe neden olmuştur.[35] Halife Mu'tazıd'ın (ö. 289/902) hicrî 279'da Bağdat yollarında ve mescitlerinde kıssacı, müneccim ve falcıların bulunmasını

---

30 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 272; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 7, 179-183; İbnü'l-Cevzî'nin koşulları için ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 62.

31 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 52-53.

32 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü Hânci, 1997), 1/368; Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/148.

33 Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/148-149.

34 Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî,* 2/147; George Makdisi'den alıntılandığı üzere vaaz verme, on birinci yüzyılda Bağdat'ta Sünnî gücünün yeniden canlanmasında ve daha kesin olarak tanımlanmış bir Sünniliğin ifade edilmesinde önemli bir rol oynadı. Haçlı Seferleri sırasında da Müslüman yöneticiler, askerlerine ve tebaalarına cihat ruhunu aşılamak için vaizler kullandılar. Bk. Jonathan P. Berkey, "Storytelling, Preaching and Power in Mamluk Cairo", *Mamluk Studies Review* 4 (2000), 61.

35 Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/153.

yasaklaması[36] bu tür faaliyetlerin tehditkâr boyutuna işaret etmektedir. Bu yasak, kıssacıların taşıdıkları misyona aykırı hareket ettiklerinde ve bu işi çıkarlarına alet etmeye çalıştıklarında ilmî ve siyasi bir takım engellemelerle karşı karşıya kaldıklarını gösterir. Çünkü kıssacıların faaliyetleri, halkın duygularını istismar edip buradan rant elde etme rekabetine dönüştüğünde başlangıçtaki saf amaç (zühd ve takva) göz ardı edilir olmuştur. Din asıl gaye olmaktan çıkınca uydurma rivayetlerle halkı avutmak ve onların duygularını istismar ederek kazanç elde etmek gerçek amaca dönüşmüştür. Özellikle dinî hikâyeler tahrif edilerek pek çok asılsız rivayetle süslenmeye başlamıştır. Haliyle bu durum, bir sanat/meslek olarak algılandığında din ulemasının öfke ve tenkidi de kaçınılmaz olmuştur.[37] Fakat bu kimselerin âlimlere karşı tevazu içerisinde olmaları ya da bilgisiz olmanın mahcubiyetini bir şekilde hissetmeleri -dün de bugün de- tecrübe edilmemiştir. Her asırda kıssacılar âlimlere karşı tuhaf bir cüret ve farklı bir dirençle hareket etmişlerdir. Bir anlamda çokluk olmanın getirdiği özgüven, cehaleti kutsayan bir anlayışı var edebilmiştir. Cehaletin bu cüretkârlığına sebep ise kitlelerin daima kendi yanlarında olduklarına dair yüksek güvenleri olmuştur.[38] Kitleler kendi arzusunu, hırsını, öfkesini kısacası duygu ve coşkusunu kıssacıların söz ve davranışlarında görmüştür. Fakat Suyûtî, kıssacıların halka, kendileri dışında bir şey anlatmadığını, sadece daha çok görülmeyi, sürekli beğenilip takdir edilmeyi ve izlenilmeyi istediklerini söyler. Bu sebeple onların sözlerinin bir bilgi içermediğini, daha çok hamaset içerikli olduğunu belgeleyen bilgilere yer verir.[39] Aldatıcı sözlerin kitlelere sirayet edebilmesi için de dinin şekilci ve ritüelistik yönü bir kıssacı için vazgeçilmezdir. Hâlbuki aldatıcı şekilleri, yüzeysel dindarlıkları, abartılı retorikleriyle kıssacılar sadece bilgisizliklerini ve liyâkatsizliklerini örtmeye çalışmışlardır. İnsanların çoğu da görüntülerle/şekillerle aldatılmaktadır. İyi bir şey yaptıklarını zannederlerken bâtıla hizmet ettiklerinin farkında değilerdir.[40]

El-Makdîsî'ye (ö. 390/1000 civarı) göre kıssacılar ve vaizler, halkın tuhaf ve duygusal konuşmalara olan tutkusunu fark etmişler ve konuşma ne kadar ilginçse talebin de o kadar artacağını anlamışlardır. Onlar için uçan bir deveden bahsetmek, yürüyen bir deveden söz etmekten daha cazipti. Çünkü gerçekliği olmayan rivayetler kitleler için her zaman daha ilgi çekici olmuştur. Zamanla bu durum hikâye anlatıcılarının özel/ayrıcalıklı şahıslar olduğu kanısına sevk etmiş ve halk sözlerine itaat etmeye, onlara yalvarmaya, kutsallık atfetmeye ve

---

36 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs,* 268, İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 312; Câhiz, Ebu Ka'b adında bir kıssacının abes tutum ve sözlerinden örnek vererek hicrî 279'larda kıssacılara karşı bazı önleyici tedbirler alındığına işaret eder. Dönemin halifesi, sokak ve mescitlerde kıssacı, müneccim ve falcıların bulunmasını yasaklamıştır. Bu emir hicrî 284 yılında da yenilenmiş hatta devlet, resmen kıssacılar ile falcı ve müneccimleri aynı sınıfa dâhil etmiştir. Bk. Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî,* 2/150-151.

37 Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/149; Sabbâğ, kıssacılar, daha fazla görünür olma, şöhret elde etme ve bunu kazanca dönüştürme gayesiyle hareket ettiklerinde bu kimseleri mescitlerden uzaklaştırmak için daha da öncesinde sahabeden bazılarının devlet güvenlik görevlerine yardım ettiklerini aktarır. Bk. Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs*, 43.

38 Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/153-154.

39 Ayrıntılı bilgi için bk. Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 241-242.

40 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs (Mukaddime)*, 6.

isteklerini iletmeye başlamıştır.[41] Makdisî, bu kimselerin ne kendileri ne de Allah için ilim talep ettiklerini sadece önde olma, rant sağlama, mevki elde etme amacında olduklarını ve olmamaları gereken yerlere gelip bilinçli bir toplum olsa da arzu ettiklerini burada aradıklarını, eskilerin inançlarının tuhaflıklarıyla kitle kalbini büyülediklerini, çürümüş kıssacıların rivayetleriyle ve garip hikâyelerle halkın bilincinin ifsad edildiğini söyler.[42] Kitleler için en tuhaf hikâyelerin, asılsız haberlerin bile gerçek gibi algılanmasında kıssacıların önemli payı vardır. İbnü'l-Cevzî de son derece basit bir rivayeti çoğaltarak aktardıklarına dair rivayetler paylaşır.[43] Bu nedenle o, "insanları konuşmalarıyla ifsad eden yalnızca kıssacılardır"[44] yargısını paylaşır.

İbnü'l-Cevzî, "kıssacılar mevzu hadisleri işitirler ve yalan-yanlış olduğunu bilmeden bunları insanlara aktarırlar." der. Hatta sıradan insanların ağızlarından işittikleri sözleri dahi zikretmekten çekinmediklerini, bir şahıstan işittikleri bir sözü 'Allah'ın resulü şöyle dedi' demenin onlar için bir sorun teşkil etmediğini belirtir.[45] O, hikâyecilerin halka uydurma hadisler anlattığını ve ilmin kokusunu dahi alsa asla söylemeyeceği şeyleri onlara aktardığını söyler. Böylece halk, bâtıl ve yanlış olanı öğrenip saçmalıkları din zannetmeye başlamış, bir âlim onları kınarsa da "bize bu şekilde rivayet edildi ve biz böyle işittik." demişlerdir. O, hikâyecilerin uydurdukları hadislerle kaç kişinin tuzağa düştüğünü; nicelerinin açlıktan beti benzinin attığını, nicelerinin ilim insanlarını terk ettiğini, nicelerinin mubah olan şeyleri kendilerine yasak ettiğini, nicelerinin de hevalarına uyarak nefislerine aykırı iddiasıyla ilmi gerçeklerden uzaklaştığını, nicelerinin evlatlarını münzevilik uğruna feda ettiğini ve nicelerinin eşlerinden yüz çevirdiğini aktarır. Çünkü onlar, "en çok yalan söyleyen ve insanları yalanlarıyla aldatanlardı." der.[46] O, kıssacı ve vâizlerin Allah'tan korku duymadıklarını, meclislerinde insanları ağlatma, tahrik ve coşturma dışında hiçbir şeye önem vermediklerini, şayet insanların söyledikleri şeylere karşı ilgileri zayıflarsa hemen yalan bir hikâye uydurup bunu peygambere izafe ettiklerini ve insanların yüzlerine yansıyan tepkiyi sürekli gözlediklerini, onlara tuhaf, fantastik, garip ve yalan hadisler uydurup abartılı hikâyeler anlattıklarını, buradan da bir din uydurduklarını, halkın da konuşma ne kadar aklî muhakemeden uzaksa o kadar kıssacıların yanından yer alma arzusu içerisinde olduğunu ve böylece dine ve değerlere yapabilecekleri hasarı artırdıklarını söyler.[47] Bununla birlikte bu

---

41 Mutahhar b. Tâhir Makdisî, *Kitabü'l-Bed'i ve't-Tarih* (Kahire: Mektebetü's-Sekafiyyi ve'd-Dinî, ts.), 1/4; Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 1/367-368.

42 Makdisî, *Kitabü'l-Bed'i ve't-Tarih*, 1/4.

43 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn*, 307-308; Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 277; Le Bon, kitleler, delil ve kanıtlara dayalı verilerden hareket etmezler. Onların zekâdan çok duyguları etki altındadır ve onları yönlendiren şey, aşırı sevgi beslenen modelin bir konudaki tutumu ve iradesidir. Bundan dolayı oluşacak küçük bir kuşku dahi tartışmasız gerçeğe dönüştürülebilir, der. Bk. Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, çev. Yunus Ender (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2009), 35-37.

44 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn*, 308.

45 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn*, 309.

46 Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: 1966), 1/32.

47 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzuat min-Ehâdisi'l-Merfuât*, thk. Nureddin b. Şükrî b. Ali Boyacılar (Beyrut: Mektebetü Edvâü's-Selef, 1997), 1/53.

taifenin geçici dünya hevesleri uğruna dinlerini sattıklarını, Allah'ın ayetlerini değersiz bir meblağa pazarladıklarını, tuhaf sözler ve uydurma hadislerle insanların malına göz diktiklerini, kazanç elde etmekten başka gayelerinin olmadığını özellikle zikreder.[48] Bugün için de geçerli olan bu zihniyeti Sabbâğ, "bugün halk, bu kimseleri mescitte ders verirken ya da büyük bir salonda irticalen kalabalıklara konuştuğunu görse Allah'a davette görevini yerine getirdiğini zanneder, gerçekte ise aldatıcı deccaller hikâyeci kılığına girmiştir." sözleriyle tasvir eder.[49] Irâkî, bilgisi olmayan konularda biliyormuş gibi davrandıkları için naklettikleri bir hadis doğru olsa da sırf bu sebepten günaha girdiklerini ifade eder.[50]

Kıssacılar, halk üzerinde kötü bir etki bırakmış, hikâyecilerden duydukları şeyler yüzünden İslamî ilke ve esasların halkın zihninde çarpıtılmasına neden olmuşlardır. Dinin aslî kaynaklarına yalanlar, uydurma ve zayıf hadisler karışmış ve en absürt hurafeler hakikatmiş gibi algılanarak halk arasında giderek yayılmıştır. Zamanla bid'atlerin sünnet, sünnetlerin bid'at olduğuna inanılır olmuştur.[51] Sabbâğ, "günümüzde bu hikâyecilerin tahrif ve ifsad ecici faaliyetlerinin artık mevcut olmadığı zannedilebilir. Günümüzün gerçekliğiyle ve modern insanıyla hiç de bağıntısı olmayan tarihî bir vakıa olduğu düşünülebilir. Bu, realiteden uzak hatalı bir varsayımdır. Çünkü bu hikâyeciler, başka isimler altında halen daha var olmaya devam etmekte ve yeryüzünde bozgunculuk yapmayı sürdürmektedir. Eğer bu aldatıcı şarlatanlar geçmişte kussâs ünvanı ile ortaya çıkmışlar ise bugün vâiz, eğitmen, şeyh, önder, hoca, yazar, düşünür vb. ünvanlarla var olmaya devam etmektedir. Birçok insan bu şarlatanların gerçekte oldukları gibi tanımıyor ve onları samimi bir şekilde Allah'a çağırdıklarını zannediyor"[52] derken özgüvenli cehaletleriyle kitleleri aldatmaya devam ettiklerini vurgular. Bu anlamıyla cehalet, sadece bilgisizlik değildir. Aynı zamanda aşırılık, bencillik, kabalık, fanatiklik, tahakküm ve diğerleri üzerinde nüfuz oluşturup istismârı meşrûlaştırmaktır. Dolayısıyla bu cehâlet, bilgisizliğin yanında kamu hukuku ve maslahatını ihlâl eden aynı zamanda dinin tahrifine yol açan bir anlayıştır. O, içinde bulunduğumuz yüzyılda nice vâizin kıssacı etiketinden kaçınmak için kıssalardan uzak durduğunu fakat konuşmalarını uydurulmuş hadislerle, bâtıl anlatılarla, süslü retoriklerle, aldatıcı söylemlerle, yargılayıcı cümlelerle doldurduklarını belirtir.[53] Bu yönüyle kıssacılık, dinde ihdas edilmiş ve canlılığı devam eden örtülü tahrif yöntemidir. Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) kıssacılığı bidat olarak nitelemesi bu açıdan tesadüf değildir. O, selef ulemasının, halkı kıssacılarla oturmaktan ve onları dinlemekten nehyettiğini söyler. Ona göre kıssacılar, Kur'an'da yer alan kıssaları anlatmakla yetinmiş olsalardı bu kadarıyla doğru bir iş yapmış olurlardı. Fakat onlar, dine ekleme yapmışlar, eksiltimişler, çarpıtmışlar, değiştirmişler hatta itaate teşvik için kendilerinin hikâyeler uydurabileceklerine dahi inanmışlardır. Bu kimseler hakikate davet kastıyla

48 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzuat min-Ehâdisi'l-Merfuât*, 1/53-54.

49 Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs*, 32-33.

50 Irâkî, *el-Bâ'is 'ale'l-Halâs min Havâdisi'l-Kussâs*, 93.

51 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs-Mukaddime*, 12.

52 Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs*, 33-34.

53 Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs*, 32-33.

yaptıklarını zannetseler de bu şeytanın çağrısından başka bir şey olmamıştır. Doğrunun içerisinde yalanı büyütmüşler de büyütmüşlerdir.[54] Bu nedenle Suyutî, Ebû Tâlib el-Mekkî'den (ö. 386/996) nakille, "ilim meclisinde bulunmak nafile namazdan, nafile namaz da kıssacıların meclisinde bulunmaktan ve kıssacıları dinlemekten daha hayırlıdır." hükmünü paylaşır. Buna ilaveten "etrafında toplandığınız kıssacılar bidattir o halde erdem ve fazilete kaçın." tavsiyesinde bulunur.[55]

Menfî formuyla kıssacılık bir (aldatma) sanatı ise farklı anlatım tarzlarının olduğu da akla gelmektedir. Bu bağlamda Suyûtî, bu sanatın üç farklı isminin olduğuna değinir. Kıssacı (kâssın), uyarıcı/hatırlatıcı (müzekkir) ve öğüt veren (vâiz).[56] Kıssacı geçmiş olayları hikâye ederek anlatan kimsedir. Bu kimseler, genellikle geçmişin haberlerini aktarırlar. Vurgulandığı üzere ibret almak ya da doğruya rehberlik için olduğu sürece bu tür anlatımda bir sakınca görülmemiştir. Suyutî daha sonra yerilen kıssacılıkla ilgili altı nedene işaret eder. İlk olarak, kitleler, itaat ve tasvip etmeye daha çok meyillidir. Bu nedenle doğru olan bir bilgi aktarılmış olsa da resulullah zamanında olmadığı iddiasıyla onu inkâr edebilirler. İkincisi, geçmiş haberleri aktarırken sıhhatiyle pek ilgilenmezler. Özellikle haberlerin İsrâiliyyât türünde olup olmadığına dikkat etmezler. Üçüncüsü ve daha önemli olan Kur'an kıraati, hadis rivayeti ya da dinde akıl yürütmeyle ilgilenmeyip bu tür işlerle meşgul olurlar. Dördüncüsü, Kur'an ve sahih hadislerde kıssa ve öğütler varken sıhhati şüpheli olan haberlerle yetinirler. Beşincisi, anlattıkları hikâyelere halkın zihnini/kalbini ifsad edecek şeyler dâhil ederler. Son olarak çoğu kıssacı, gerçeğin peşinde değildir, onların gayesi hakikat olmamıştır, bilgisi ve takvası zayıf olduğundan hata yapmaktan da sakınmamıştır.[57] Suyûtî, kıssacının dini tahrif edici şeyler söylediğini, kitle desteği nedeniyle kendisini ayrıcalıklı (kibir) gördüğünü ve yapmayacağı şeyleri dinî bir emir gibi aktarabileceğini söyler. Duyguları coşturmak ve kiteleleri etkilemek için yalan da olsa tuhaf hikâyeleri aktardıklarına işaret eder.[58] Bu minvalde Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) tasavvuf ehli olduklarını iddia eden bu kimselerin gaybı bildiklerini, kendilerine tabi olan kimselerin âkıbetlerinden haberdar olduklarını ve kendileriyle beraber olanların cennette birlikte olacaklarını kürsülerden anlattıklarını söyler. Onların bilgisiz oldukları pek çok konuda biliyormuş gibi sözler sarfettiklerini ve çevresindekilerin de bunları inkâr etmediğini belirtir.[59] Hatta bu şahısların rüyalar yoluyla insanları aldatmaya çalıştıkları bugün dahi sık rastlanılan bir durumdur. Oysa peygamber ve sahabe gibi şahıslarla rüyalarında görüştükleri iddiasıyla bilgileri onlardan aldıklarını ileri sürmeleri, dinde asli kaynak olan Kur'an'ın ve aklın yerine ilhama dayalı özel bir bilgiyi ikame etmeye çalıştıklarını gösterir. Bu

---

54 Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Se'âde ve Misbâhu's-Siyâde* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 3/13.

55 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*, 265.

56 Suyutî, çoğu insanın vâizi kıssacı kıssacıya da müzekkir (hatıra getiren) olarak adlandırdığını söyler. Ayrıntılı bilgi için bk. Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs,* 271-275; Sabbâğ, fakihlerin, kelamcıların ve dilcilerin zikir ehlini ve vâizleri kussâs olarak isimlendirdiklerini nakleder. Bk. Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs,* 30.

57 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs,* 270-271; Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 50-51.

58 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs,* 251-252.

59 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsirü'l-Bahri'l-Muhît,* thk. Âdil Ahmed Abdilmevcûd-Ali Muhammed Muavvıd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 4/149.

nedenle Irâkî "insanların çoğu rüyalarla aldatılmaktadır." der.[60] Buna göre bir toplumda herhangi bir inanç biçiminin akılları yönetmesi, sadece dinî bir sorun değil aynı zamanda fikrî ve ahlakî bir sorundur. Çünkü benimsenen inanç, bir şahıs ya da grup menfaatiyle özdeşleştiğinde insanlar bu inançla tutarlı olacak şekilde hareket etmeye başlarlar. Üstelik hâkim inanç, aslî değerlerle çelişse de daima çoğunluğun bu inancı haklı görmesini talep eder. Bu da kitleleri etkileyen önemsiz figürlerin liderliğine dayalı bir din anlayışının oluşmasıdır. Diğer bir ifadeyle dinî alanda oluşan bu hal, önemsiz figürler olgusu veya ayaktakımının liderliği olgusudur.[61] Bu da hakikî inançla çelişen tutarsız inançların ve davranışların zamanla toplumda yaygınlaşması demektir.

Suyûtî, kitlelere vaaz yoluyla hitap etmek isteyen câhil kıssacıların amaçlarına ulaşmak için genellikle bir yol bulduklarını sonrasında işleri iyice kötüye gidinceye kadar bidatlerini artırdıklarını ve en sonunda da fiil, söz ve maksatlarında pek çok çirkinlikler sergilediklerini belirtir. Fiillerindeki çirkinlikler, tevazu sahibiymiş gibi görünme, yapmacık ağlamalar, alımlı (aldatıcı) elbiseler kuşanma, hareketlerde naiflik vb. sayılabilir. Hatta ona göre kadınlar bu sahteliğe daha kolay aldanmaktadır. Konuşmalarındaki çirkinlik ise sözlerinin yalan olması bununla birlikte rezalet ve bayağı halleridir.[62] Amaçlarına gelince, dünyalık dışında bir şey değildir, vaaz ve kıssalarla insanları (din üzerinden) avutup aldatırlar.[63] Ebû Hayyân da benzer şekilde farklı (ayrıcalığı ve şöhreti simgeleyen) elbiseler giyinip kendilerine şeyh diyen bu kimselerin para kazanmak için emek sarf etmediklerini[64], dinde olmayan ritüeller icat ettiklerini, yüksek tonda mescitlerde halka seslendiklerini, kendilerine hizmetçiler (mürid) edindiklerini ve insanları kendileri için çalışan hale getirerek paralarını aldıklarını, etraflarına (sözde) keramet ehli olduklarını yaydıklarını, insanlara ilmi bırakıp sünnetle meşgul olmaları gerektiği yönünde telkinde bulunduklarını, inzivaya özendirip hiçbir kitapta ve gönderilmiş peygamberlerin sünnetlerinde olmayan zikirlerle Allah'a ulaşmaya çalıştıklarını ve secde hallerinde dahi aslında insanlara kibirlerini sergilediklerini, şeyhin müritlerini görevlendirerek kendilerini izlediği, koruduğu, haberdar olduğu yönünde haberler yaymalarını söylediğini böylece de cahil insanları korkuttuklarını ve akılları körelttiklerini söyler.[65] Kısacası cehaletten beslenip korku, nefret ve seçilmişlik imgesi üzerinden halkın duygularını istismar ederek gelirlerini artırmak ve statülerini korumak için din pazarlarlar. Nitekim İbnü'l-Cevzî, yaygın

---

60 Irâkî, bir rüyanın emredilene ve nehyedilene aykırı olmasını ya da zamanın koşullarına bağlı olarak makul ölçütlerden uzak olmasını, rüyanın bir aldatma aracı olarak kullanıldığının delili olduğunu düşünür. Bk. Irâkî, *el-Bâ'is 'ale'l-Halâs min Havâdisi'l-Kussâs,* 102-103.

61 Ahmed b. Yusuf es-Seyyid, *Mukâvemetü't-Tefâha* (İstanbul: Manârü'l-Fikr, 2023), 23.

62 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs,* 274-275.

63 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs,* 280.

64 Para ve statü peşindeki sahte bir dinciyi ayırt etmenin sağlam yollarından biri de peygamberlerin sahip olduğu üç ortak nitelikten uzak olmalarıdır. Peygamberler miras bırakmamıştır, tamamı kent soylusudur ve hemen hepsi bir meslek sahibidir. Hiçbirisi sorumluluğun çok fazla deyip çalışmaktan imtina etmemiştir. Her biri kendi rızkını kazanmak için çalışmıştır. Dolayısıyla bir din adamını hesâbilik ve hasbîlik yönüyle değerlendirirken geçimlerini nasıl sağladıkları önemli bir kriterdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yaz, *Raranın Yazılmamış Tarihi-Antik Çağdan Geleceğe Para*, 329-330.

65 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsirü'l-Bahri'l-Muhît,* 4/312-313.

şekilde bu sanatla uğraşanların doğru ya da yalan olduğunu bilme ihtiyacı hissetmeksizin yazılı olan her şeyi nakletme çabası içerisinde olduğunu söyler. Bunlar arasında hadisler üreten yalancıların olduğunu daha sonra bunları sattıklarını ifade eder. Ne var ki İbnü'l-Cevzî, halkın kıssacılara olan düşkünlüğüne de anlam veremez. Kitlelerin ne onların uyduruk sözlerini inkâr ettiğini ne de onların meclisinden ayrılabildiklerini zikreder. O, halkın nazarında "âlim, minberi yüksek olan kimsedir" algısına işaret ederek,[66] şekilci dindarlığın aldatıcı yönünü vurgulamaya çalışır. Dolayısıyla kıssacıların fantezi ve masallarını olduğu gibi doğru kabul eden, onları asla eleştirmeyen sıradan insanların buna imkân tanımasını ve kürsüye her çıkanı âlim zannetmesini anlamakta zorlanır. Ona göre halkın idrak edemediği şey, kendilerini âlim zanneden bu şahıslar, insanların kalplerini kirletmekte, kamu hukununu ihlal edip insan onurunu çiğnemekte, zihinleri yalan ve saçmalıklarla doldurmakta ve akılları hikâye ve efsanelerle köreltmektedir.[67] Fakat bir kıssacı için kitlelerin desteği vazgeçilemez bir güçtür. Halkın kendi yanlarında yer almasını ve sürekli kendilerini takip etmesini arzu etmeleri, halkın aklına duymak istedikleriyle hitap etmelerini gerektiren bir faktördür.

4. Vakalar Üzerinden Kussâsın İstismârda Etkisi

Kussâs için İsrâiliyyât, hikâyelerinin en önemli parçasıdır.[68] Söylemleri genellikle ansiklopediktir, belirli konular dışına çıkmazlar. Kurgusal hikâyeleri anlatmaktan ve çoğaltmaktan hiç çekinmezler ve bu tür mitsel anlatıların yayılması için özel çaba harcarlar. Hikâyeleriyle insanları Kur'an'dan, sünnetten, tefekkürden, anlayıştan, makulden ve hidayetten uzaklaştırırlar. Kitleleri yalana, abartılara, kurgulara, kanıt aramamaya alıştırırlar. İnsanları bilgiye ve bilene değil, sadece kendilerine çekerler. İnsanların tuhaf olan şeylere ilgisini istismar ederler. Cehaleti kutsayıp bilgiyi itibarsızlaştırırlar. İnsanlar ya hikâyelerdeki mizahtan, akıl dışılıktan ya da nefret ettikleri kişileri hikâyecinin yansıtmasından hoşlanırlar. Zihinleri reddetse bile garip olan sözlere/konuşmalara iştiyakla meyil gösterirler. Ne var ki toplumların bilinçlenmek, ilimle ve faydalı olan şeylerle ilgilenmek yerine kıssacıların peşine düşmeleri kendi felaketlerinin önemli bir nedenidir. Çünkü hikâyeci, kendi menfaati dışında yararlı bir şey düşünmez. Kastı, bir sorunu çözmek değildir. Toplum ve kamu menfaati ve dinin gerçek idealleri onun hiç ilgisi değildir. Onlar için halkın kendilerine tanıdığı statü her türden ahlâksızlığın üzerini örtebilir ve kötülüğü meşrulaştırabilir. Dinî anlayışları bilgi ve ahlâk temalı bir dindarlıktan uzaktır. Çünkü onlar için dinin ritüelistik ve şekilci yapısı, kitle algısını daha hızlı motive edicidir. Bilgi ve ahlâk temelinden yoksun dindarlıkları onları indirgemeci aşırı bir dogmaya yöneltirken bununla cehaletlerini örterler. Onların amacı bilgi ve erdemlerini

---

66 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 318; Ayrıca bk. Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs,* 278; Hoffer'a göre kitleye kesin olarak bağlanan kişi de inançlarına dayanak oluşturacak gerçekleri akıl, duyu ve haber gibi bilgi kaynaklarından değil de bu telkinden alır. Buna göre aklın ve duyuların verilerine dayanmak bir bakıma inançsızlıktır. Körü körüne inanç ise çok sayıda inançsızlıkla varlığını sürdürür hale gelir. Bk. Eric Hoffer, *The True Believer (Kesin İnançlılar),* çev. Erkıl Günur (İstanbul: Plato Film Yayınları, 2007), 90; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Hüseyin Maraz, "Fanatizm Olgusu ve Dinî Kült Yapılarda Eleştirisizliğin Eleştirisi", *Kader* 16/2 (Aralık 2018), 404-432. https://doi.org/10.18317/kaderdergi.464870.

67 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 318-319.

68 Bunun yanında özellikle tasavvuf, bâtıl ve hurafe dolu hikâyeler için kıssacılara veri sağlıyordu. İsrâiliyyat onlar için önemli bir kaynaktı. Bk. Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs*, 44.

artırmak değil, makulleştirdikleri cehaletleriyle dinî kimliklerini her koşulda muhafaza edip kitle önyargısını beslemektir. Bu, hakikati yalnız kendi zihniyetinde görüp karşıtlık/öteki üzerinden kendisini tanımlayan, dini şekle/görünürlüğe indirgeyip değerlerin içselleştirilmesini önemsemeyen ve geleneği kutsayıp propaganda dilini akîdeye eklemleyen ideolojik bir anlayıştır. Oysa kimlik dindarlığı her asırda üstesinden gelinmesi gereken bir inanç sorunudur. Çünkü aşırılığın artmasında, toplumların manevî zenginliğinin çalınmasında, sosyal ayrışmaya kaynaklık etmede, toplum aklının ve erdeminin zayıflamasında en temel faktörlerden biridir. Ne var ki kıssacılar daima insanların arasındadır ve onları etkilemede büyük bir güce sahiptirler. Halkın nazarında ilim ehli olarak görünürler ya da kendilerine ilim ehliymiş gibi bir imaj yüklerler. Mescitlerde, geniş salonlarda Allah'a çağırdıkları iddiasıyla insanlara konuşurlar, hükümler verip hikâyeler anlatırlar.[69] Diğer taraftan, kendilerine yöneltilen her soruya konu hakkında bilgileri olsun ya da olmasın cevap vermeye çalışmışlardır. Zira onların cehaletlerini açığa çıkaracak herhangi bir olasılık, halkın kendilerine olan güvenini sarsabilir. Hatta bazıları, İsrailoğulları'nın taptığı buzağının ismini bildiği iddiasında bulunabilmiştir. Bir diğeri de Hz. Yusuf'u bir kurdun yediğini iddia ettiğinde dinleyenlerden biri, "Hz. Yusuf'u kurt yemedi ki deyince, Hz. Yusuf'u yemeyen kurdun ismi" deyip cümlesini değiştirerek sözüne devam edebilmiştir.[70] Kısacası hak/hakikat; içerisinde (zihnî) sıhhati, delil ve dürüstlüğü barındıran bir kavram iken bir kıssacı için bu değerlerin dikkate hâiz bir önemi olmamıştır. Bu durumun sebebi ise diğer fikirlere veya farklı bakış açılarına dikkatin yönelmesine engel olma arzusudur. Bu, oldukça tehlikeli bir durumdur. Çünkü diğer bakış açılarına üstünlük sağlandığı zaman, yaratılan sığlık ve sınırlılık felakete yol açar. Böylece yegâne hüküm verici ve hakikatin kaynağı haline gelir. Bunun sonucunda haddi olmayan soruları yanıtlaması ve kendisine hiç sorulmaması gereken sorulara cevap vermesi beklenir. Artık bu aşamaya gelindiğinde din olgusunu sadece kendi bakış açısına göre açıklama arzusu (tek olma hırsı) hâkim olur.[71]

Mevcut vizyonlarıyla kıssacılar, kendilerinin cehaletlerini ve sahtekârlıklarını ortaya çıkaran ulemadan olabildiğince nefret etmiştir. Onlar, âlimleri en büyük düşmanları olarak görmüşlerdir. Fakat her çağda olduğu gibi halk, kıssacılara verdiği değeri âlimlere göstermemiş, takdir ve övgüler kıssacaların payına düşmüştür.[72] Kıssacıların halktan aldıkları destek, âlimler üzerinde derin etki bırakmış, âlimler can güvenliği nedeniyle susmak ve hatta bazıları bâtılı onaylamak zorunda bile kalmıştır.[73] Toplumda dinî önder görülen bazı cahil aldatıcılar, vaaz

---

69 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs (Mukaddime)*, 6.

70 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 324; Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/153.

71 Lord Northbourne, *Religion in the Modern World (Modern Dünyada Din),* çev. Şehabeddin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 45.

72 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 324; Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/153; Iraki, İsrailoğullarını helâka götüren sebeplerin başında kıssa anlatıcılarının varlığına işaret eden hadisler ve sözler paylaşır. "İsrailoğulları helak olduklarında hikâyeler anlatıyorlardı" yani yararlı olan hakikate/ilme güvenmeyi terk edip faydasız yalan ve uydurmalarla meşgul oluyorlardı. Bk. Irâkî, *el-Bâ'is 'ale'l-Halâs min Havâdisi'l-Kussâs,* 81.

73 Fakat bu durum genel bir tutum değildir. Her asırda bu aldatıcılarla mücadele eden, münkeri redde çağıran, deccâl kılığında sahtekârlıklarını ifşâ eden âlimler olmuştur. Bk. Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs*, 45.

etmekten alıkonursa nefretle öfkelenir ve onlarla birlikte birçok kimse buna tepki gösterir olmuştur. Çünkü böyle bir engelin toplumda insanları Allah yolundan ayırma ve İslam'a davetten kısıtlama şeklinde anlaşılmasını istemişlerdir. Kıssacıların sade bir dil kullanmaları, abartılı tekrarları ve hisleri teselli eden konuşmaları, ilmî ve entelektüel bir dil kullanan âlimlerle kıyaslandığında halkın aklını başından alabilmiştir. Bu nedenle kıssacılar için en önemli şey, halkın coşkusunu azaltan veya onların cezbe halini zayıflatan herhangi bir söylem ya da eylemden olabildiğince kaçınmak olmuştur.[74] Kitleler de her asırda tuhaflık ve gizemlere düşkün algılarıyla hurafelerden hoşlanmıştır. Garip ve absürt hikâye ve haberleri dinlemeyi daha câzip bulmuştur. Âdeta onlar için kıssacı, kendilerini müzikle eğlendiren bir şarkıcı gibidir. Fakat kıssacıların gayesi, abartılar, uydurmalar ve yalanlar eşliğinde kitleleri cezb edip onların mallarını ikna ederek alabilmektir.[75] Böylece zihinleri kirlenen ve karışan insanlar bidatlere sünnet olarak inanmaya ve gerçek sünneti bidat olarak görmeye başlamış, inançları içerisinde dinin naslarıyla yalanlar birbirine karışır olmuştur.[76] Aynı zamanda onların, halka çok kötü muamelede bulundukları, onları küçümsedikleri, hakaret edip alay ettikleri bir bakıma nefreti besleyip toplumda sürekli ötekiler var ettikleri böylece kitle algısını kontrol edebildikleri başka bir yöntemleri de daima olagelmiştir.[77] Ancak halk, bütün bunlara rağmen din tâciri bu kimselere yüksek bir güven besleyip ilgi duymayı sürdürmüştür. Cehalet, özgüven ve cüretleriyle kıssacılar, Allah'a ve resulüne sayısız yalan isnat etseler de halkın tarafında yoğun bir dinleyici kitlesine daima sahip olmuş, gerçek âlimler de büyük sıkıntılara maruz kalmıştır.[78] Adeta cehaleti yok etmeye çalışan ulemaya cehaletin yaratılıp yayılabilen bir güç olduğunu göstermişlerdir. Bu bakımdan İbnü'l-Cevzî, kıssacılarla oturanların üç hasletine işaret etmektedir. Bunlar; rıza/itaat, aklın kusurlu görülmesi, faziletin yitimidir.[79] Mesûdî (ö. 345/956) daha ağır bir dille; "halkı bir incele, onları bir hayvanı oynatana alkış tutan, bir maymunu yönlendirene def çalan, oyun ve eğlenceye düşkün, yalancı bir hikâyeciye kulak kabartan, dövülenin etrafında toplanan, asılanın yanında bekleyen, onlara koyun gibi meleyen ve bağırıp çağıran, bunları asla engellemeyen, münkeri nefyetmeyen, iyiliği bilmeyen olarak görürsün." der."[80] Açıkçası halk bilincinin daha iyiyi, doğruyu ve faydalıyı aramaya yatkın olmaması kıssacılar açısından her zaman bir fırsat olarak görülmüşür.

---

74 Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî,* 2/150-151; Burada din adamının söylem ve mesajları, bir kitlenin bilgi düzeyini yükseltmek için değildir. Kitle ruhuna zerkedilen sloganik sözler, şüpheli inanç ve düşünceler, ispattan uzak saf yalnızca iddialar olarak kalmakta, aynı kelime ve imgelerle tekrarlar süregelmekte; böylece duygu, düşünce ve inançların diğer bireylere sirayeti hedeflenmektedir. Bk. Le Bon, *Kitleler Psikolojisi,* 112-114.

75 Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs,* 46-47.

76 Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs-Mukaddime,* 12; Şu halde bir şeyin put olması yalnızca yapıldığı maddenin dış görünüşüne bağlı değildir. Çünkü bir heykelin put olduğunu buna karşılık bir fikrin (ya da grup kimliğinin) put olamayacağını savunmak abestir. Bk. Northbourne, *Religion in the Modern World (Modern Dünyada Din),* 30.

77 Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs*, 46-47.

78 Mustafa es-Sıbağî, *es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi'-t-Teşrî'-İslamî* (Beyrut: Dârü'l-Verrâk, ts.), 104.

79 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 306-307; Suyutî, kıssacılar, Allah'a ve resulüne yalan isnad eden kimselerdir. Onlarla oturan bu kimselerden daha şiddetlidir, rivayetine yer verir. Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs,* 276.

80 Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/149.

Metz de halkın kıssacılara aşırı sevgi ve saygı içerisinde olduklarını aktarır. Kıssacıların halkın duygularına hitap ettiğini, coşkularını yönlendirdiğini, onlara caddelerde ve mescitlerde hikâyeler, mitsel anlatılar, asılsız rivayetler aktardığını bu sayede pek çok mal edindiklerini söyler. Halk üzerindeki etkilerine dair o, Taberî'nin (ö. 310/923) Bağdat'ta bir kıssacıyı eleştirip kınadığını bunun üzerine halkın evini kuşatıp taşladığını ve bu yüzden dışarı çıkamadığını zikreder. Dahası ehl-i sünnet ile Şia arasında öteden beri yaşanan gerginliğin (fiten) büyük kısmını kıssacıların provoke ettiğini ifade eder.[81] Metz, Seâlibî'den iktibasla kıssacıların siyasi, mezhebî ya da grup menfaati gözetmeden kitlelerin duygularını istismar ederek sadece onları avutmak için hadisler uydurabildiklerini bunu da mevkî ve mal edinmenin bir yolu olarak gördüklerini, kıssacıların mal kazanma hırsı nedeniyle birbirlerine kin ve nefret beslediklerini hatta "bir hikâyeci diğer bir hikâyeciyi sevmez" sözünün meşhur olduğunu aktarır.[82] Bu nedenle gerektiğinde birbirlerine hakaret etmekten, gerçek âlimleri de yenilikçilik ya da dinsizlikle suçlamaktan asla çekinmezler. Kendileriyle aynı fikirde ya da tarafta olmayan herkes câhil, sapkın, mürted, zındık ve hatta hiç kimsedir. Kamuoyunu aldatmak ve gerçek din âlimlerini susturmak için iftira atmaktan kaçınmazlar. Oysaki din istismarcıları, din ile dünyayı (halkları) sömüren; dincilikle suçlar işleyen, dinî değerleri, etik ilkeleri, vatanperverliği temsil ediyormuş gibi davranıp nice felaketlere, trajedilere, skandallara ve hüsrana sebep olan kimselerdir. Onlar, gerçek sorunlara, insanın maslahatını ilgilendiren asıl meselelere eğilmezler ve anlattıkları hurafelerle halkların manevî duygularını zayıflatırlar böylece halkı bir dilenciye dönüştürürler. Dikkatleri daima sıradan halkın üzerindedir, kusurlu olan yalnızca halktır, sorunların kaynağı hep onlardır. Görevleri, haksızlıklara karşı halkı uyandrmak değil, sabır ve itaat teolojisiyle onları sakinleştirmektir. Bu bakımdan hiçbir istismarcı, kötülük ya da ahlâksızlığı kendi dindarlık güdüsüne (çıktısına) bağlamaz. Olumsuz görünen durumları daima şeytan türünde kötücül güçlere atfeder. Bu nedenle fiillerini sorgulama gereği de duymaz. Sorgulaması ve sorgulanması gereken hep başkaları yani sıradan halktır. Ceza ile korkutma, suçluluk duygusu oluşturma, sorgusuz itaati özümsetme, nefret/öteki üreterek algıları yönetme ve ayrıcalık/üstünlük imajıyla aldatıcılığı pekiştirme vb. sadece özgür iradelerin baskılanması, düşünme yeteneğinin körelmesi ve zihinlerin gerçeği görmekten uzak kalması içindir. Asılsız hikâyelerle kitlelerin zihinlerini meşgul etmenin tehditkâr yönü ise bilgiyi/hakikati önemsiz kılmak olmuştur. Oysaki aklı, sağduyuyu ve bilgiyi yadsıyan dinî bir anlayışın insanın maslahatına dönük ilmî, iktisadî ve toplumsal değişimleri var etmesi asırlar geçse de imkânsızdır. Bu nedenle kıssacılar, konularını hiç değiştirme gereği duymamışlardır.[83]

---

[81] Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî,* 2/111; Özellikle Irak'ta artan sayılarıyla beraber baskılarının da arttığından söz edilir. İbn Afv'ın rivayetiyle Basra Mescidi'nde tek bir fıkıh halkası varken kussâsın sayısız halkaya sahip olduğu mescidin onlar tarafından doldurulduğu aktarılır. Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî,* 2/149-150.

[82] Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî,* 2/154-155; Hadis uydurmacılığında zenâdıkanın rolüne de işaret eden Suyûtî özellikle Abbasîler'in erken döneminde bu şekilde binlerce hadisin uydurulduğunu zikreder. Helali haram, haramı helal yapan, Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri tahrif eden hadisler bu art niyetli kişiler tarafından tedavüle sokulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs,* 214-216.

[83] Ebû Ali el-Cübbâî, buna benzer cahil kimselerin (Haşeviyye'yi kasteder) mizacını şu sözlerle tasvir eder: Şaşkın ve cahil bu güruh, yalnızca her korkak gaddarın, günahkâr zâlimin, insanların en liyakatsizinin, en aptalının, en bilgisizinin, en fitnecisinin

Kendi yapay gündemleri (hamaset) dışında konuşamazlar. Buna rağmen duyguları cezbeden sloganik söylemleriyle halkın nazarında ayrıcalıklı olarak görülürler. Bu bakımdan kıssacılar, anlamsız sözlerin, safsatanın, kurgusal hikâyelerin, hurafe türü anlatıların kitle üzerindeki etkisini fark etmiş kimselerdir. Halkın hoşuna giden ve ilgisini çeken (aldatıcı) retoriklerle inandırıcılıklarını artırdıkları takdirde gerçek âlimlerden ve ilim talebelerinden üstün konuma geleceklerini anlamışlardır. İnsanların tuhaf ve gizemli şeyleri duyma arzusu, sloganik, hamaset içerikli sözlere düşkünlüğü, doğrudan itikâda ve hayata/amel temas etmeyen kurgularla meşgul olmanın rahatlığı, hikâyecileri amaçlarına ulaşıncaya kadar yalanlar uydurmaya iten faktör olmuştur. Buna dair İbn Kuteybe (ö. 276/889) kıssacıların halkın dikkatini kendilerine çektiklerini, yalan ve uydurma rivayetlerle onların zihinlerini karıştırdıklarını, halkın da akılları ermediği için kalplere/duygulara hoş gelen tuhaflıkları anlatanların yanında yer aldığını söyler. Örneğin hikâyeci cennetten bahsettiğinde; "içerisinde misk ve zaferan kokusundan olan huriler vardır ve kalçaları bir mil genişliğindedir. Allah, sevdiği kuluna içinde yetmiş bin oda, her odada yetmiş bin kubbe, her kubbede yetmiş bin yatak bulunan beyaz incilerden bir saray verecektir. Böylece o, yetmiş bin kişi arasında yer alacak ve onlardan ayrılmayacaktır."[84] şeklinde uydurma bir rivayetle halkın dikkatini ve ilgisini kendisine çekebilir ve inandırıcılık için abartının şiddetini artırarak gerçekleri kolaylıkla çarpıtabilir. Fakat gerçekte akla, sağduyuya bilime ve irfana aykırı pek çok yalan, çarpıtma ve saçmalığı dine dolduran biridir.

Buradan hareketle kıssacıların kitleler tarafından yüksek bir içtenlikle onaylandığına dair bazı ilginç olaylar rivayet edilir. Bunlardan biri Harun Reşid ve Me'mun döneminde yaşamış şair Külsüm b. Amr el-Attabî ile Osman el-Verrâk arasında geçen diyalogdur. Külsüm, Bağdat sokaklarında ekmek yiyerek yürürken Osman el-Verrâk onu görür ve "yazıklar olsun sana, utanmıyor musun?" der. Külsüm de ona, "biz bir evde iken sen yok muydun? Orada bir sığırı yerken ne utandın ne de çekindin. Bu sen değil miydin?" O da hayır, az bekle ben sana sığırın ne olduğunu göstereceğim." cevabını verir? Kalkar ve insanlara vaaz vermeye hikâyeler anlatmaya başlar. Etrafındaki kalabalık artınca insanlara: "Bana ismi önemli değil, birinden rivayet edildi ki, her kim dilini burnunun ucuna değdirirse ateşe girmez. Bu sözün akabinde halkın içinde dilini çıkarıp burnuna değdirmek için çaba sarf etmeyen kimse kalmadı."[85] diyerek kitleler üzerindeki hâkimiyetlerine dikkat çeker. İlginç bir anekdot da Muhaddis Şa'bî hakkında paylaşılır. O, Tedmür'e gidince cuma günü olduğundan namaz kılmak için bir mescide girer. Etrafını saran kalabalık bir topluluğa hitap eden uzun sakallı bir şeyhe şahit olur. Konuşmasına

liderliğine razı olurlar. Bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapan cahil, kötü kimselerdir. Allah'ın malını servet edinirler, O'nun kullarını köleleştirirler ve dinini bozarlar. Fakir fukaranın malıyla kendilerine mallar, atlar, çalgılar, cariyeler satın alırlar. Şarap içip günahlar işlerler, erdem yoksunlarını ıslah etmeye yanaşmazlar, verdikleri sözlerden cayarlar, Yahudi ve Hıristiyanları izzet sahibi kılarlar. Bk. Ebû Ali el-Cübbâî, *Kitâbü'l-Makâlât-İtikâdî Mezheplere Yönelik Klasik Bir Eleştiri*, thk. ve çev. Özkan Şimşek-A. İskender Arıca-Yusuf Arıkaner (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 110.

[84] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs,* thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfar (Beyrut: Mektebetü'l-İslamî, 1999), 404.

[85] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 320; Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/151.

Nebî'ye (a.s.) kadar uzanan bir rivayet zinciri ekleyerek "Allah Teâla iki sur yaratmıştır. Her sur için iki üfürüş vardır. Bunlar, şimşek üfürüğü ve kıyamet üfürüğüdür. Şâ'bi'nin içi içini yer ve namazını da hafif tutar. Sonra şeyhe yaklaşır ve Allah'tan kork insanlara yalan yanlış şeyler anlatma. Allah tek bir sur yaratmıştır. Nerden çıktı bu iki sur deyince, ona: Ey fâcir, ben Hz. Peygamber'e uzanan raviler saydım, sen bunu red mi ediyorsun?" der ve ayakkabısını çıkararak Şa'bi'ye vurmaya başlar. Şeyhin etrafında kümelenen grup da ona katılır ve bir güzel döverler. "Şa'bî ne olur beni bırakın Allah'a yemin olsun ki Allah üç tane sur ve her biri için üç üfürüş yaratmıştır." deyince kendisini bırakırlar. Belki bu türden rivayetlerin bir gerçekliği yoktur. Fakat burada âlimlerin kıssacıların anlattıkları hikâyeleri reddettikleri, ipliklerini pazara çıkardıkları, genellikle batıl ve hurafe türünde sözler sarf etmelerine rağmen kıssacıların halkın ilgisini yanlarına çekebildikleri asıl anlatılmak istenendir.[86]

Nitekim halk, kıssacıların ayrıcalıklı şahıslar olduğuna inanıyor çoğu zaman dualarını almak için onlara adeta sığınıyordu. Bu durumu örnekleyen bir anekdotta bir adam Ebu Süleyman adında bir kıssacıya bir fels (para) verir ve ondan oğlunun kendisine geri dönmesi için dua etmesini ister. Kıssacı, oğlun nerede diye sorar. O da Çin'de cevabını verir. Kıssacı bir fels ile Çin'den döner mi hiç? der. Bu kadar paraya imkânı yok. Ancak bulunduğu yer Cennabe ya da Siraf olsaydı o zaman bu paraya dönebilirdi, diyerek[87] adeta insanları aldatmanın inceliğini ve bunun için hiçbir değer tanımadıklarını betimler. Halk üzerinde sahip oldukları etkiye örnek olması açısından Ebû Hanîfe'nin annesi hakkında da bir rivayet aktarılır. "O, aklına takılan şerî bir meseleyi oğluna sorar. O da annesine cevabını verir. Fakat annesi bu cevaptan ikna olmaz. Ebû Hanife ile birlikte meşhur kıssacılardan birinin yanına gider. O da Ebû Hanife'nin verdiği cevabı verince ancak ikna olur."[88] Diğer taraftan menfaat söz konusu olduğunda kıssacılar tarafından ilmî, fikrî ve ahlakî herhangi bir ilkenin gözetilmediği de vurgulanmıştır. Buna dair Metz, onlardan bazısının çarşı ve pazarlara gelerek pazarın bir ucunda birinin Hz. Ali'yi öven rivayetler aktardığını diğer ucunda da bir başkasının Hz. Ebu Bekr'i medh eden sözler sarf ettiğini böylece Şia ve Nasibi'den gelecek dirhemleri kaçırmak istemediklerini günün sonunda da parayı taksim ettiklerini söyler.[89]

İbnü'l-Cevzî, kıssacıların yüzlerini sarı göstermek için yağ sürdüklerini bununla da oruca olabildiğince hassasiyet gösteren münzevi bir imaj verme arzusunda olduklarını zikreder. Hatta anlattıkları hikâyelerden ne kadar etkilendiklerini halka göstermek için "bazıları minberden kendisini aşağı atar ya da ayağını minbere vururdu." der. Hatta aralarında güzel ve alımlı elbiseler giyerek kadınları aldatan bir grubun varlığına da işaret eder.[90] Çoğu kıssacı dünyalık peşine düşen bunu elde etmek için kıssa ve vaazlarla insanları kandıran şahıs ya da gruplardır.

---

86 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 302-303; Sabbâğ, bu fırsatçı ve oportunist aldatıcıların özellikle gençlerin üzerinde iyi bir imaja sahip olduklarını söyler. Gençlerin duygu yoğunluğunu bu kimselerin kolaylıkla istismar edebildiğini ima eder. Bk. Sabbâğ, *Târihü'l-Kussâs,* 34.

87 Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî,* 2/155.

88 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 319.

89 Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî*, 2/152.

90 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 296; Metz, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fi'l-Karnir-Rabi'il-Hicrî,* 2/152.

Bağış toplamaktan yapmacık şekilde kaçındıklarını ifade etmek için "zâhid reddettiğinden daha fazlasını alandır" sözü darb-ı mesel olmuştur. Birçoğu haksız yollarla gasp edilen malları almaktan dahi kaçınmamıştır. Kendileri için yeterli olacak malı talep etmekten asla çekinmemişlerdir. İbnü'l-Cevzî'nin ifadesiyle insanların çoğu bütün bunlara rağmen mallarının zekâtını yine de onlara vermiştir.[91] Diğer taraftan hikâyeciler, adaletsiz yönetimlerin temellerinin kurulmasında etkin rol oynamış, propagandanın sözcüsü olmuş, yöneticilerin ve sermayenin istek ve ideallerini halka yaymış, onların çıkarlarına hizmet etmiş ve onları hedeflerine ulaştırmışlardır.[92] Esasında kendilerine tanınan yüksek statü nedeniyle halkların bilinçsizce itaat etmelerini isterlerken dinin kamusal ideal ve hedeflerini kendileri için de tehdit olarak görmüşlerdir. İstikballeri uğruna kendi heves ve arzularını ilâhî iradeyle özdeşleştirip Allah'a kolaylıkla yalanlarını yakıştırmaktan çekinmemişlerdir. Bu açıdan İmam Şafii'ye nispet edilen "vallahi benim için dans ederek geçinmek din üzerinden geçim sağlamaktan daha iyidir"[93] sözü, dini istismar edenlerin, insanları dinden uzaklaştırdıkları, bâtıl ve yanlışı yaygınlaştırdıkları, gücün desteğiyle saf itikâdı bâtıl bir ideolojiye dönüştürdükleri ve dini sadece mal ve mevkî kazanma aracı olarak gördükleri için suçlarının büyüklüğüne işaret eder. Diğer taraftan insanlar, birbirleriyle meşgul olurken maruz kaldıkları zulüm ve haksızlıkları da unuturlar. İzah sadedinde Verdî bu kimseler; "zalim yöneticiler ve şımarık zenginlerin istedikleri gibi davranmalarına göz yumarlar. Ve tüm dikkatlerini yoksul halka çevirirler. Daima sıradan halkın hatalarını araştırıp onlara hayatlarını dar ederler. Yoksul ve güçsüzleri dünya ve ahirette azap ve helak olmakla korkuturlar. Sözlerindeki bu tarafgirliğin nedeni ise eskiden olduğu gibi şimdi de zalim yöneticiler ve zenginlerin sofra artıklarıyla yaşıyor olmalarıdır. Çünkü din adamlarının dünyevî arzuları yöneticilerin rızasına bağlıdır. Bu yüzden onların; zulüm, adaletsizlik ve hırsızlığa, yöneticilerin lüks bir yaşam sürmelerine göz yumduklarına şahit olursun", der.[94]

Kıssacıların faaliyetlerine dair gerek İbnü'l-Cevzî gerekse Suyûtî sayısız rivayet paylaşmaktadır. Fakat bunların tamamına değinmek elbette mümkün değildir. Verilen örnekler üzerinden vurgulanmak istenen maksadın hâsıl olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle birkaç örnek olaya

---

[91] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 336; Hoffer'a göre kendilerini kandırma konusunda güçlük yaşamayan bireylerin başkaları tarafından kandırılması son derece kolaydır. Bu nedenle hitap edilen kitlenin, telkinlerin büyüsüne kapılması ve güdülenmesiyle gerçekleri görmek istemeyiş ya da görme yeteneksizliği örgütsel davranış halini alır. Bk. Hoffer, *The True Believer (Kesin İnançlılar),* 94.

[92] Ayrıntılı bilgi için bk. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 3/146-147; Dinin siyasete alet edilmesi dinî, ahlakî ve sosyolojik bir sorundur. Zira din, mutlak ve değişmez olanı temsil ederken; siyaset değişken ve göreceli olan bir yapıdır. Siyaseti genellikle bireysel ya da sınıfsal çıkarlar belirler. Din ise her koşulda bu tür bir anlayıştan uzak tutulmalıdır. Aksi halde din, özünü ve ruhunu yitirir. Ayrıca din, doğası itibariyle ayrıştırıcı değil, birleştiricidir. İslam, mutlak surette birleme/tevhîd dinidir. İnanç ve toplum düzeyinde birlemeyi esas alır. Siyaset ise tabiatı gereği ayrıştırıcıdır. Din kutsal, siyaset ise dünyevî bir olgudur. Sabit ile değişken bir araya geldiğinde dinamik olan sabit olanı bozabilir ve kutsallığını sona erdirebilir. Siyasi anlaşmazlıklar dine; dinî anlaşmazlıklar siyasete alet edilebilir. Böylece yıkıma, felakete, bölünme ve şiddete yol açabilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Âbid el-Câbirî, *İslam Düşüncesinde Demokrasi İnsan Hakları ve Hukuk,* çev. Mehmet Şayir (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 92-93.

[93] Muhammed Râtib el-Nablusî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim-Su'retü'l-A'raf,* (Erişim 28 Nisan 2025), 11.

[94] Verdî, *Vü'âzü's-Selâtîn*, 11-12.

daha işaret edilerek konu toparlanmaya çalışılacaktır. Bir rivayette İbnü'l-Cevzî, kıssacıların zulüm ve haksızlıkları düşüren salâtü'l-husemâ adında bir namazı rivayet ettiklerini böylece insanları zulme teşvik edip sonrasında mallarını aldıklarını aktarır. Bunun toplumsal yansıması ise bir kimsenin kolaylıkla hırsızlık yapıp akabinde iki rekât namaz kıldığında yaptığı bu kötülüğün affedileceğine olan inancı olmuştur.[95] İbnü'l-Cevzî, kıssacıların birçoğunun Regâib namazı, Şa'ban'ın yarısı namazı gibi rivayetler üzerinden ibadetler uydurup bu sayede mescitleri doldurduklarını söyler. Fakat bu kimselerin asıl farz ve zorunlu olan yükümlülüklere (vâcibât) teşvik etmediklerini özellikle zikreder. Hatta bazılarının insanların ilahî rahmetten ümidini kesmeleri için korku temalı hadisler naklettiklerine değinir. Bazen de "kim Allah'tan başka ilah yoktur derse cennete girecektir" hadisi üzerinden sunî bir kurtuluş (recâ) algısı oluşturduklarını belirtir. Fakat bu hükmün İslam'ın başlangıç dönemlerinde geçerli olduğunu zaman itibariyle amellerin mutlaka olması gerektiğini açıklamadıklarını vurgular. Bazıları da sünnetin faziletini izah sadedinde "sünnî olan affedilmiştir ve kurtulmuştur." demiş hatta sünnete tutunana günahın zarar vermeyeceği varsayımıyla insanları aldatıcı bir güven hissine yöneltmiştir.[96]

İbnü'l-Cevzî kastedileni anlamaksızın zühd hayatını emrettiklerini bunun için de dünyadan elini eteğini çekmiş bazı şahısların haberlerini aktardıklarını söyler. Ayrıca muhataplarına dünya malını terk etmelerini, günlerce sürecek yolculuklara çıkmalarını, gece uyumamalarını ve toplumdan uzaklaşmalarını öğütlemişlerdir. İnsanlara ailelerini terk edip yolculuğa çıkmalarını veya toplumla bağlarının koparılmasını telkin etmişlerdir.[97] Bu izalosyanın ardında yatan nedeni anlamak güç değildir. İnsanı kendi doğasına, dinin aslî değerlerine ve içinde var olduğu kültüre yabancılaştırıp değerlerin yozlaşmasına bir nevi fırsat tanımaktır. Sonuç olarak Dırâr b. Amr'ın (ö. 200/815 [?]), "Peygamberleriyle birlikte ve peygamberlerinden sonra Yahudilerin Samirisi ve Hristiyanlar'ın Pavlus'u gibi her ümmetin onları saptıran bir Samiri'si ve onları yoldan çıkaran bir Pavlus'u vardır."[98] sözü, her çağda dini istismar eden dinî figürlerin olabileceğine haklı bir işarettir. Anlaşılan o ki bir toplumun başına gelebilecek en büyük felaketlerden biri hiç kuşkusuz aklın, bilimin ve ulemanın değer göreceği yerde kitlelerin (ya da siyasetin) desteği ile cehaletin ve aklî donukluğun hâkim anlayış (güç) olmasıdır.[99] Bu duruma neden olan faktörler arasında inanç ve doktrinlerle eleştirel bir şekilde etkileşime girememe, batıl ve hurafelere inanmayı dinî bir motifle sürdürme, mubahçılık ve menfaatlerin öncelenmesi, kör bir taklit ve fanatik bir tutumla sorgulamaksızın inançlara boyun eğme, yanlışları din üzerinden örtbas etme, Allah'ın ve elçisinin ne söylediği ve murad ettiği hakkında bilgisizlik, dinin gerçek gayesi ve idellaeri hakkında düşünmekten uzaklaşma vb. sayılabilir.

---

95 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 312.

96 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 325.

97 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn,* 325.

98 Dırâr b. Amr, *Kitabü't-Tahriş,* thk. Hüseyin Hansu-Mehmet Keskin (İstanbul: Şirketü Dârü'l-İrşad, 2014), 25.

99 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn-Mukaddime,* 13-14.

Sonuç ve Öneriler

Kıssacılık olumsuz anlamıyla, bir çıkar elde etmek için kasıtlı olarak kafa karışıklığı yaratıp yalan bilgi yaymaktır. Din istismarı ise dinî, ilmî, ahlakî ve insanî değerleri tahrif edip hakikati örtbas ederek her türden kötülüğün meşrulaştırabildiği dinî ve ahlakî bir sorundur. Dinî söylemi; mitsel anlatılar, asılsız rivayetler, gerçek dışı hikâyelerle bütünleştirip dünyevî çıkarları din üzerinden gerçekleştirme arzusu, kıssacıların dini ve değerleri tahrif etmelerinin temel nedenidir. İnsanoğlunun sebep olduğu kötülüklerin yanlış ve kusurlu inançlara sahip olmaktan kaynaklandığı düşünüldüğünde geçmişten günümüze bu pay, kuşkusuz dini çıkarları doğrultusunda istismâr eden kişi ya da gruplara aittir. Özellikle bir toplumun dinî, ahlakî, hukukî, iktisadî olarak yaşamış olduğu krizlerin itici faktörü, istismarcı grupların akılları yozlaştıran din anlayışlarıdır. Her ne kadar modern ve teknikteki ilerlemeler insan aklının geldiği seviyeyi gösterme açısından önemli olsa da değişmeyen tek şey, bütün hikâyecilerin aynı kelimelerle konuşmalarıdır. Yüksek tonda ses, abartılı tekrarlar, cehalete dayalı özgüven, sınanmayan inançlar, aldatıcı emînlik, düşman üretme, bâtılı dinleştirme, uhrevî korkuyu pekiştirme, sahte vaatler, hurafecilik, aldatmacılık, baskılama ve salt dünyevî çıkar bu kelimelerin tecrübe edilen tezahürüdür. Zira kitle duygusunu kontrol edip onları harekete geçirmek, tek tek bireylerin zihinlerine nüfuz edip yönetmekten daha kolaydır. Bu sebeple asılsız rivayetleri dinî bir örüntü içerisinde (hadis) kürsülerden aktaranları dinlemek, kitlelere daima daha cazip gelmiştir. Kıssacıların halkın tuhaf hikeyelere, gerçek dışı rivâyetlere, gizem dolu anlatılara olan düşkünlüğünü fark etmeleri de istismâr için yeterli bir nedendir. Hâlbuki bir kıssacının dini tahrif etme pahasına akılları köreltip cehaleti yaygınlaştıracak bu tür faaliyetlere yönelmesi, dünyevî çıkar dışında bir amaç taşımamaktadır. Üstelik daha iyiyi, doğruyu ve faydalıyı öğretme/yayma gayesi taşımayan istismarcıların din üzerinden kendilerini, inançlarını ve fiillerini meşrulaştırmak istedikleri gayet açıktır. Zira dini sayısız yalan ve uydurmayla süsleyen bir kıssacının hakikat diye bir derdi de yoktur. Çünkü hakikat; doğruluk, dürüstlük, aklın sağlıklı işleyişi anlamıyla bir dinin evrensel ölçütüdür. Bu nedenle menfaat söz konusu olduğundan hakikatin herkesçe idrak edilip özümsenmesi kıssacı için hedeflenen bir durum değildir.

Kıssacıların cehalete dayalı özgüvenleri bir toplumda takdir ve saygınlık görürse o toplumda şüphe, eleştiri ve itiraz yetisi körelir, ilim ve hikmet yok olur böylece gelişim ve ilerleme düşünülemez. Maalesef bu olgu, manevî zenginliğin giderek tükenmesinin, düşüncenin fakirleşmesinin ve erdemin yitirilmesinin temel nedenleri arasındadır. Bu sebeple hikâyeciler, gerçek âlimleri her asırda kendi çıkarları için tehdit olarak görmüşlerdir. Onlar için bilgi kirliliği yaratmak (asılsız hikâyeler, uydurma hadisler ve abartılı kurgular) aklın işlevsizleşmesi için önemli bir faktör olmuştur. Çünkü hak ve bâtılı ayırabilme yetisini engelleyen unsurlardan biri, toplum aklının yoğun bilgi kirliliğine maruz kalmasıdır. Bu ise dinin yalnızca kendi çıkarlarına hizmet etmesini arzulayan bir zihniyetin cehaleti kutsayan yorumundan başkası değildir. Nitekim kıssacılar için cehaletin sınır tanımazlığı, ispat gibi bir gerekçeye ihtiyaç da bırakmamıştır. Onlar için duyguları yönetmek önemli olduğundan dinin ilke ve idealleri kendi

çıkarları için de bir tehdit olarak görülmüştür. Dünyevî menfaatleri elde etme arzusu bilgi ve hakikati değil yoğun duygudaşlık üzerinden her şeye inanır olmayı gerekli kılmıştır. Fakat bu inanç türü, kamu maslahatını ve dinî idealleri içermediğinden yalnızca Allah'ı yeryüzünde müdahalesiz kılma arzusunun bir yansıması olmuştur. Böylece bir hikâyecinin inanç, fikir, istek ve arzularında ilahî iradenin gerçekleştiği algısının kitle bilincinde kökleşmesi istenmiştir. Her şeye inanır olmak da toplum nazarında birçok hurafe ve bâtılın dinleşmesiyle sonuçlanmıştır. İnancın kontrol edilebilir olması ve yönetilmesi dine bir pazar mantığıyla yaklaşılmasına neden olmuştur. Din, tacirler aracılığıyla pazarlandığında da istismâr kaçınılmaz hale gelmiştir. Kıssacıların çıkarları ile dinin kendisi özdeş hale geldiğinde cehalet, bilinçsizlik, erdem yoksunluğu, her türden aşırılık, kötülük ve tuhaflık kendisine meşrulaştırılmış bir zemin bulabilmiştir. Şu halde din ile istismar, insan hak ve onurunun çiğnenmesi, dinin tahrif edilmesi ve kamu mefaatinin ihlâl edilmesi vb. etkileri düşünüldüğünde toplumlar için tehditkâr bir sorundur. Böyle bir vasatta aldatma ve aldatılmalar sıradanlaşır, şekilcilik itibar görür, kurgu ile gerçek ayırt edilmez, dinin kamu hukukunu, refahını ve geleceğini garanti eden gerçek idealleri gerçekleşemez. Oysa makul bir toplumda dinî bir anlayışın bir ayrıcalık ve üstünlük aracı olarak görülmemesi, grup aidiyetlerinin öne çıkmasına izin vermediği gibi din üzerinden bir rant imkânının varlığına da olanak tanımaz. Zirâ din, bireysel tutumlara, anlayışlara ya da zihniyetlere itaati emretmez.

Kaynakça / References

Ateş, Ali Osman. "Din Tahrîfi ve İstismarı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Ocak-Haziran 2004), 1-39.

Berkey, Jonathan P. "Storytelling, Preaching, and Power in Mamluk Cairo", *Mamluk Studies Review* 4 (2000), 53-73.

Bilgin, Vecdi. "İstismar ve Din İstismarı Üzerine Genel Bir Çerçeve". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 161-169.

Câbirî, Muhammed Âbid. *İslam Düşüncesinde Demokrasi İnsan Hakları ve Hukuk.* çev. Mehmet Şayir. İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn.* thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü Hânci, 1997.

Certel, Hüseyin. "Din İstismarı Üzerine". *İslâmi Araştırmalar* 22/1 (2011), 1-11.

Cübbâî, Ebû Ali. *Kitâbü'l-Makâlât-İtikâdî Mezheplere Yönelik Klasik Bir Eleştiri*, thk. ve çev. Özkan Şimşek-A. İskender Arıca-Yusuf Arıkaner. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Çinemre, Semra. "Yaygın Din Eğitiminin Toplumu Din İstismarı Konusunda Aydınlatmaya Katkısı: Cuma Hutbeleri Üzerinden Bir İnceleme". *ilted: ilahiyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyat researches* 56 (Aralık 2021/2), 329-358.

Dırâr b. Amr. *Kitabü't-Tahriş.* thk. Hüseyin Hansu-Mehmet Keskin. İstanbul: Şirketü Dârü'l-İrşâd, 2014.

Endelüsî, Ebû Hayyân. *Tefsîru'l-bahri'l-Muhît.* thk. Âdil Ahmed Abdilmevcûd-Ali Muhammed Muavvıd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Hafızoğlu, Yakup. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Nübüvvet ve İspatında Erdemin Önemi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (Haziran 2023), 143-170.

Hoffer, Eric. *The True Believer (Kesin İnançlılar).* çev. Erkıl Günur. İstanbul: Plato Film Yayınları, 2007.

Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *el-Bâʿis ʿale'l-Halâs min Havâdisi'l-Kussâs,* thk. Muhammed Lütfi es-Sabbâğ. Beyrut: Dârü'l-Verrâk, 2001.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs,* thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfar. Beyrut: Mektebetü'l-İslamî, 1999.

İbn Manzûr. *Lisânü'l-ʿArab.* thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn.* thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ. Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyyi, 1983.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Telbisü'l-İblis.* İskenderiye: Dârü İbn Haldun, ts.

İbnü'l-Cevzî. *Kitâbü'l-Mevzuat min-Ehâdisi'l-Merfuât.* thk. Nureddin b. Şükrî b. Ali Boyacılar. Beyrut: Mektebetü Edvâü's-Selef, 1997.

Kindî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh. *Resâilu'l-Kindi'l-Felsefiyye*. thk. Muhammed Abdulhâdî Ebû Rîde. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1950.

Le Bon, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, çev. Yunus Ender. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2009.

Lynch, Kevin. "Self-Deception and Stubborn Belief". *Pre-print of paper published in Erkenntnis* 17/1 (2014), 63-75.

Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *Kitabü'l-Bed'i ve't-Tarih*. Kahire: Mektebetü's-Sekafiyyi ve'd-Dinî, ts.

Malik, Zaib. "Story Telling Technique of The Noble Quran And Its Effect on The Human Mind". *Jaheen e-Tahqeeq* 4/3 (2021), 774-785.

Maraz, Hüseyin. "Fanatizm Olgusu ve Dinî Kült Yapılarda Eleştirisizliğin Eleştirisi". *Kader* 16/2 (Aralık 2018), 404-432. https://doi.org/10.18317/kaderdergi.464870

Metz, Adam. *el-Hadâratü'l-İslâmiyye fi'l-Karnir-Rabî'il-Hicrî.* çev. Muhammed Abdülhâdi Ebû Rîde. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Nablusî, Muhammed Râtib. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim-Su'retü'l-A'raf.* Erişim 28 Nisan 2025. https://archive.org/details/01187-pdf

Northbourne, Lord. *Religion in the Modern World (Modern Dünyada Din).* çev. Şehabeddin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Okumuş, Ejder. "Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık". *İslâmiyât* 5/4 (2002), 193-205.

Sabbâğ Muhammed b. Lütfî. *Târihü'l-Kussâs ve Eserühüm fi'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Ra'yü'l-Ulemâi fîhim*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, h. 1404.

Seyyid, Ahmed b. Yusuf, *Mukâvemetü't-Tefâha*. İstanbul: Manârü'l-Fikr, 2023.

Sıbağî, Mustafa. *es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi't-Teşrî'-İslamî*. Beyrut: Dârü'l-Verrâk, ts.

Suyûtî, Celâluddîn. *Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs*. thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyyi, 1984.

Taşköprülüzade, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-Seâde ve Misbâhu ' s-Siyâde.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Verdî, Ali. *Vü'âzü's-Selâtîn*. London: Dâru Kufaan, 1995.

Yaz, Dursun Ali. *Raranın Yazılmamış Tarihi-Antik Çağdan Geleceğe Para*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2024.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru A'lâmi ' n-Nübelâ.* Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.

Orijinallik Beyanı / Declaration of Authenticity

Bu makale, İntihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by İntihal.net. No plagiarism detected.

Akademik Etik Beyanı / Academic Ethics Statement

"Din İstismarında Bir Sanat: 'Kussâs'lık" başlıklı makale, bilimsel araştırma tekniklerine ve akademik etik ilkelerine uyularak hazırlanmış, veriler üzerinde herhangi bir tahrifat veya çarpıtma yapılmamış, başka bir araştırmadan kısmen veya tamamen intihal edilmemiş, yayınlanması amacıyla başka bir yayın organına gönderilmemiştir. / The article titled "An Art of Religious Exploitation: Storytelling" has been prepared in accordance with scientific research techniques and academic ethics principles, no falsification or distortion has been made on the data, no partial or complete plagiarism has been made from another research, and it has not been sent to another publication organ for publication.

Çatışma Beyanı / Conflict Statement

"Din İstismarında Bir Sanat: 'Kussâs'lık" başlıklı makaleyle ilgili olarak diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir. / There is no conflict of interest with other individuals or institutions regarding the article titled "An Art of Religious Exploitation: Storytelling".

Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür. / The study was conducted with a single author: (100%).